

Obsah

I. Úvod	5
II. Orální historie – nejstarší a nejmladší historická metoda	9
III. Interview a životní příběh (životopisné vyprávění)	16
IV. Příprava rozhovoru	21
V. Vedení rozhovoru	26
VI. Analýza a interpretace rozhovoru	37
VII. Finanční zajištění, organizace a technické zabezpečení projektů orální historie	47
VIII. Orální historie a soudobé písemné prameny	52
IX. Doporučená literatura k využití metody orální historie	61
X. Doporučená literatura k problematice „soudobých“ archiválií	62
XI. Přílohy	63

I. Úvod

Orální historii můžeme charakterizovat jako metodu, řadu propracovaných (avšak stále se rozvíjejících a dotvářejících) způsobů a postupů, jimiž se badatel v řadě humanitních, společenskovědních oborů dobírá nových informací a poznatků na základě ústního různě fixovaného sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události nebo procesu, který badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit naše poznání jak těchto osob, tak situací a obecně skutečností, k nimž se vyjadřují.

Orální historie je tedy metodou, kterou lze využít (a jež je používána) v historii, sociologii, antropologii, etnografii a psychologii, či dalších disciplínách. V oblasti moderních soudobých dějin je zkoumán historický proces (historické události), jehož aktéři, účastníci a svědkové dosud žijí a mohou se k němu na základě svých zkušeností a prožitků (uchovaných v paměti) vyjadřovat.

Použití metody, v níž jsou dosavadní poznatky obohacovány a rozšiřovány (respektive starší poznatky korigovány) ústním sdělením jednotlivců, má ve zmíněných oborech dnes evidentně nezastupitelné místo. Každý z těchto oborů si klade své vlastní specifické otázky a výzkumné cíle a logicky jim tudíž přisuzuje konkrétní postupy, jimiž individuální sdělení získává, zpracovává a chápe.

Pokud je tento přehled historie, postupů, teorie i praxe orální historie určen především historikům (studentům historie a kvalifikovaným odborníkům, kteří se o orální historii zajímají, případně se v ní hodlají specializovat), neuzavírá se tím nikterak podnětům, výsledkům a metodickým specifikům ostatních humanitních a společenskovědních oborů, pouze aplikuje platnost zde uváděných metodických postupů a nuancí na moderní a soudobé dějiny.

V rámci historie (soudobých dějin) nepředstavuje orální historie zvláštní obor či odvětví, pouze výzkumnou metodu, již lze uplatnit, zkoumá-li historik politický, hospodářský, kulturní či jakkoli jinak konkrétně vymezený aspekt dějin, jež dosud má žijící účastníky a svědky. Oblast výzkumu a konkrétní projekt, které historik řeší, určují pak kritéria výběru osob, s nimiž se chystá vést rozhovor, či jejichž vyprávění hodlá naslouchat. Cíle projektu zároveň spoluurčují tematiku rozhovorů či vyprávění a konkrétní otázky, které si historik klade při analýze a interpretaci materiálu získaného z rozhovoru či vyprávění.

Metodě orální historie je v současné době přisuzováno několik atributů. Je charakterizována jako metoda kvalitativního výzkumu, označována jako postup, který vede k demokratizaci historie – proti „klasickým“ historickým přístupům (tj. práci především s písemnými prameny) zohledňuje tzv. malé dějiny a rozměr „každodennosti“ v historickém procesu.

Pod pojmem kvalitativní výzkum je míněno bádání, které sdělení jednotlivce pojímá jakožto svébytnou poznávací hodnotu, nezobecňuje toto sdělení a nevčleňuje je (například pomocí statistických postupů) jako výpovědní jednotku do širšího celku kvantitativně posuzovaných a hodnocených výpovědí. Pokud tedy vede historik například deset rozhovorů s účastníky určité historické události, nesměruje ke zjištění, že tolik a tolik procent dotazovaných zaujímal k události určitý vztah nebo si v ní počínalo určitým způsobem, na rozdíl od mluvčích, opět uvedených v procentech, kteří se svými postoji a počínáním stavěli k dané události jinak. Historik zde naopak zdůrazňuje individuální odlišnosti, sleduje jejich případnou shodu nebo neshodu s jinými prameny, hodnotu (výpovědní, poznávací) individuálních činů, prožitků a postojů, které ve svém celku skládají mozaiku historie v bohatství jejích barev a tvarů a nejsou „pouhou“ ilustrací teoreticky vyvozených obecných trendů a procesů či statistickou jednotkou, zahrnovanou do širších celků, sloužících právě k takovému zobecnění.

Tím není řečeno, že kvantitativní výzkum, vedený s pomocí statistik, průzkum veřejného mínění apod., a zobecňující, generalizující postupy nemají v historii své uplatnění a místo, nebo že postupy vedoucí k individualizaci jsou „lepší či horší“ než postupy kvantifikující a zobecňující. „Mozaika“ individuálních lidských osudů, prožitků a postojů, viděná pouze prizmatem jednotlivců se stane nepřehledným chaosem tvarů a barev, absolutizace kvantifikujících a zobecňujících postupů rozliší v tomto chaosu určitý řád (nebo jej do chaosu vnese), avšak za cenu rezignace na individuální specifika, to je barvy a tvary historické mozaiky. Historii jako proces, mající určité obecné a zároveň individuální, specifické rysy, lze postihnout nejlépe při použití *obou* přístupů – kvantitativního výzkumu i kvalitativního, který umožňuje právě (byť ne výlučně) metoda orální historie.

Pojetí orální historie, směřující k demokratizaci dějin, koření v ustálených, tradičních pohledech na historii. Původcem (individuálním či „kolektivním“) písemného historického pramene je – od nejstarších psaných dějin – osobnost (případně její „kronikář“) či instituce, disponující v určitém okamžiku či etapě dějin jistou mocí nebo mocenským (a tudíž i materiálním) potenciálem. Záměnou – víceméně automatickou či podvědomou – termínů „moc“ a „důležitost/významnost“ se pak z historického dění nenápadně

vytratily tisíce a milióny jednotlivců, kteří prožívali své životy, aniž by na této moci (mocenském potenciálu) participovaly nebo se vůči ní vědomě a výslovně vymezovaly. Pokud se historie o ně vůbec zajímala, pak je zahrnovala do širších, zobecněných celků (kolektivů, tříd, vrstev, podle určitých kvantifikujících kritérií). Je zároveň nutno přiznat, že se značná část dosavadní orální historie orientovala i na svědectví účastníků určitých „velkých“ historických událostí. Pokud však nezastáváme přesvědčení, že činy, prožitky a názory osoby v mocenském postavení (mající širší dosah a viditelnější v širším prostoru společnosti) jsou samy o sobě důležitější a smysluplnější než činy, prožitky a postoje jednotlivce, svým dosahem limitované na jeho nejbližší okolí, získáme právě prostřednictvím orální historie nový, obohacující pohled na dějiny, pohled, který lze spíše hodnotícím než objasňujícím a výstižným atributem označit za „demokratický“.

S představou o imanentní významnosti moci (a mocnářů, osob vlivných v širokém/širším okruhu a v něm viditelných a známých) souvisí i charakteristika orální historie jako metody, umožňující pohled do tzv. „malých dějin“ či „dějin každodennosti“. Nehledě na skutečnost, že prožitek „každodennosti“ se nevyhýbá jednotlivcům v *žádném* společenském, majetkovém a mocenském postavení, je samo rozčlenění dějin na „malé“ a „velké“ poplatné spíše mechanickému, neanalytickému pojetí „velikosti“ a „malosti“. Čím blíže a do větší hloubky pronikne historik k individuálnímu, neopakovatelnému lidskému příběhu, tím více jej právě nezadatelné kvality individuálního života budou odvracet od mechanického poměřování „velikosti“ a „malosti“. Možností – a snad i smyslem – orální historie zde tedy není proniknout do „malých“ dějin, ale naopak ukázat, že při pozorném pohledu (respektive naslouchání) není žádný životní příběh (již pro jeho neopakovatelnost) měřitelný schematickými a vnějškovými kritérii posuzovaným metrem malosti či velikosti.

Dalším specifickým rysem orální historie je její složitý vztah k fenoménu, označovanému jako *objektivní fakta* (informace, skutečnost, objektivní posuzování dějin). Jestliže z údajů, obsažených v písemném prameni (vzniklém koncem konců vždy v určité době, společenském prostředí a situaci a s určitým záměrem), „odhaluje“ historik (sám žijící v určité době a prostředí a do určité míry poplatný těmto podmínkám a okolnostem) pomocí analýzy, srovnávání s jinými prameny a zdroji poznatků, tzv. objektivní fakta, není v přístupu k orální historii s individuálním sdělením a vyprávěním získávání objektivních informací a faktů hlavní prioritou a dokonce *ani možností nebo cílem*. Sdělení, získaná v rozhovoru nebo z vyprávění, procházejí u mluvčího prizmatem jeho individuálních osobních prožitků, jsou ovlivňována kvalitou jeho paměti a závisí i na jeho osobních motivech, proč vůbec

je ochoten rozhovor nebo vyprávění poskytnout. Získané údaje jsou tak nezadatelně a svrchovaně subjektivní, což však badatel v orální historii nepocituje jako jejich nedostatek či jakýsi balast, zastírající „objektivní fakta“, ale právě jako *novou kvalitu* v pojmání dějin, zpřístupňovanou díky použitím orální historie. Protože lidský život nelze prožít jinak než prostřednictvím osobně pocívaných vjemů a prožitků, vedoucích k subjektivně motivovanému počínání, dovádí nás postižení těchto stránek života a vzájemného působení lidských životů, tvořících historii, až ke zpochybnění bytelné, avšak uměle zkonstruované bariéry oddělující tzv. subjektivní od objektivního. Samozřejmě ani pro historický proces nebo událost nezavrhneme a nezpochybneme pojem objektivní a nezřkáme se úsilí o její hledání, avšak subjektivní a objektivní stránku dějin přestáváme při používání orální historie vnímat jako dva protikladné póly, naopak je chápeme jako komplementární složky jediných lidských dějin. Za optimální cestu historického bádání pak pokládáme využití všech dostupných (písemných, obrazových, hmotných i orálních) pramenů.

Prostřednictvím orální historie se sice historik také dostává k novým informacím, poznatkům a faktům, obohacujícím, rozšiřujícím nebo korigujícím dosavadní znalosti dějin, ale především získává obraz subjektivního, individuálního prožitku těchto dějin a reakcí na ně u řady jednotlivých mluvčích. Tuto subjektivní, prožitkovou stránku historie nechápeme jen jakýsi „doplněk“ či „ilustraci“ tzv. objektivních dějin. Protože se však otevírá právě s pomocí orální historie, zároveň jedné z nejstarších i nejmladších metod historického bádání, provázející nicméně až do nedávné doby klasický historický výzkum spíše na jeho okraji, je výzkum minulosti, prováděný pomocí orální historie, obrazně řečeno procházkou po odvrácené straně Měsíce – stejně důležité, avšak daleko méně probádané než jeho strana viditelná.

II. Orální historie – nejstarší a nejmladší historická metoda

Od nejstaršího období vývoje lidské civilizace existuje snaha a potřeba člověka „zachytit“ a uchovat obraz minulosti – a snad mu i porozumět. V období, jež lze charakterizovat jako „úsvit lidských dějin“, byla tato minulost zachycována a uchovávána v podobě příběhu, to je vyprávění o průběhu a vývoji individuálního lidského osudu (nebo osudů několika „hrdinů“ či aktérů takového příběhu), který dnes označujeme jako báje, pověst či legenda.

Ještě dříve, než byl takový příběh uchován a dalším generacím zprostředkován pomocí písma, byla nosičem informací (ale i postřehů, charakteristik a soudů v něm obsažených) lidská *paměť*. Její specifika (výpadky, nepřesnost, spojení s obrazotvorností a třeba i podřízení konkrétnímu záměru vypravěče – zaujmout posluchače, oslavit „hrdinu“, povzbudit k určitému počínání nebo před ním varovat) vedla k tomu, že se vlastní obsah i poslánní příběhu postupně modifikovalo a měnilo.

Vznik a rozšíření písma (a jeho využití pro zachycení aktuálního ideového a politického vnímání skutečnosti, panovnických činů, příkazů a výnosů, i minulosti, jež začínala být chápána jako „historie“) vedly ke stabilizaci obsahového jádra a struktury příběhů, k omezení přirozené kreativity vypravěče a postupně i ke změněnému pohledu na to, co představuje „důvěryhodný a spolehlivý“ pramen k poznání minulosti.

Jestliže písmo na jedné straně chránilo příběh proti výpadkům a zkrácení paměti, fixovalo na straně druhé omyly, nepřesnosti a případné záměry původního pisatele, respektive pisařů, kteří příběh přepisovali a opisovali. Převažující využití písma pro účely duchovní nebo světsko-mocenské zvýšilo zároveň váhu a autoritu psaného textu v porovnání s pouhým ústním sdělováním či vyprávěním. Proto se psaný text stal i převažujícím, byť ne výlučným historickým pramenem.

Již od dob antického starověku však starořečtí a římské historikové a myslitelé využívali ústních sdělení svých současníků jako jednoho ze zdrojů historického poznání. Historik peloponéských válek Thukydés se ve své práci opíral o ústní svědectví účastníků těchto válek, Platónovy Dialogy ukazují Sokrata jako filozofa, pro něhož byl dialog, rozhovor, důležitým nástrojem při sdělování i získávání filozofických poznatků.

Středověká literatura zachycuje „životní příběhy“ světců formou legendy, jež se stala jedním z hlavních literárních žánrů a provázela biografii svět-

ce paralelně s ústně tradovanou pověstí. Dobové kroniky, vedené invencí pisatele často „ab origine mundi“, využívají alespoň pro dobu kronikáři časově blízkou ústních svědectví účastníků těch událostí, na něž se kronikář zaměřil. Kronikáři křížáckých výprav (Fulchert z Chartres, Guibert de Nogent, Vilém z Tyru) byli často i sami účastníky některého z křížáckých tažení a sdělení, k nimž jim byla pramenem vlastní zkušenost, doplňovali o vyprávění dalších očitých svědků a účastníků výprav. I kronikář Kosmas využil ve své Kronice české ústních svědectví současníků, jež navíc rozdělil na svědectví očitých svědků („visa“ – viděná) a sdělení získaná zprostředkovaně, z doslechu („audita“ – slyšená).

Vynález knihtisku spolu s postupným šířením gramotnosti vedl k rozšíření a později doslova explozi písemných pramenů. Pozornost historiků se soustředila téměř bezvýhradně na jejich vyhledávání, vypracování metod jejich vnější a vnitřní kritiky, rozbor, výklad a editování. Vyprávění a ústní svědectví sice existovat nepřestala, ale prakticky nebyla chápána jako „historický pramen“. Teprve v 19. století lze konstatovat určitou změnu v přístupu části historiků k hodnotě a využitelnosti ústního sdělení. Francouzský historik Jules Michellet z důrazil v předmluvě ke své Historii francouzské revoluce (1847–1853), že písemné dokumenty jsou pouze jedním druhem jeho pramenů, neboť se opíral i o vlastní paměť a mluvená svědectví, jež systematicky shromažďoval po deset let. Osvícenské a obrozenecké snahy 18. a 19. století v zemích Koruny české sice přitáhly pozornost učenců k lidové tvorbě, včetně ústně tradovaných příběhů a vyprávění, avšak zájem o tuto formu nazírání a zachycování minulosti se stal spíše doménou literárního bádání, sběratelství a původní umělecké tvorby než vlastního historického výzkumu.

Teprve 20. století se dvěma světovými válkami a širokou škálou sociálních otřesů a změn zaměřilo pozornost historiků k bezprostřední, osobně prožité minulosti a na důležitý pramen jejího poznání – *svědectví přímých účastníků událostí*. Společenské změny ovlivnily obecně i vztah k autoritám, včetně autority psaného (tištěného) slova jakožto historického pramene. Vznik a fungování diktátorských a totalitních režimů změnil v místě svého dosahu i samu funkci (a tím i vytváření) písemného pramene úřední provenience. Čím více byly historické i aktuální informace takového pramene poplatné panující a mocensky prosazované ideologii a čím „autoritativnější“ takový pramen vystupoval, tím více se lišila „oficiální historie“ takových totalitních režimů od skutečné životní náplně a „příběhů“ těch jednotlivců a celých společenských skupin, jež v daném režimu žily nebo mu byly podrobené.

Události světových válek i dalších vojenských konfliktů, převratů a proměn spolu s počtem jejich obětí zaměřily zájem a pozornost historiků ještě

více na bezprostřední minulost, to je oblast již nejen „moderních“, ale úžeji *soudobých dějin*, sahajících až po současnost. Právě v této oblasti se svědectví, sdělení, vyprávění jejich přímých účastníků stávala *nezastupitelným* pramenem, zejména při akcentování pohledu na vnitřní, individuální a prožitkovou tvář dějin, na rozdíl od jejich stránky vnější, oficiální a tudíž jejími oficiálními činiteli i manipulovatelné a manipulované. K rozvoji využití svědectví přímých účastníků historických procesů a událostí vedlo i vědomí, že určité události (například holocaust) po sobě zanechaly nejen omezený počet původních pramenů, ale také přeživších účastníků a postupující čas jejich počet jen nevyhnutelně snižoval.

Význam ústního sdělení, získaného z rozhovoru či vyprávění, zároveň akceptovaly a pro historický výzkum zdůraznily další vědní obory. Ústní sdělení se stala materiálem, který svými způsoby a metodami zpracovávala a zpracovávají *sociologie, demografie, antropologie, etnografie* či další disciplíny. Se vznikem *psychoanalytických škol* a přístupů se rozhovor a vyprávění staly nedílnou a nezastupitelnou součástí psychologické diagnostiky a prokázaly svůj přínos i pro řadu forem psychologické a psychiatrické terapie. *Právní a kriminalistické vědy* propracovaly způsoby a metodiku vedení výslechů (s obžalovanými i svědky), strukturovány a vypracovány byly i postupy při získávání osobní (případně rodinné) anamnézy pro lékařské účely (v *klinické medicíně* a výzkumu). Vyprávění a rozhovor (interview) si našly své místo v *tisku* (odborném i bulvárním), kde se interview, případně životní příběh významné, prominentní či populární osobnosti staly jednou z čtenářsky nejvyhledávanějších a nejděčnějších rubrik.

Z pohledu historie můžeme tedy, od nejstarších dob lidských dějin, sledovat určitou „prehistorii“ orální historie. O vlastním rozvoji metody orální historie lze však hovořit teprve tam, kde jsou splněny následující předpoklady:

- a) zájem o bezprostřední minulost, jejíž svědkové a účastníci doposud žijí,
- b) relativizace výsadního postavení písemného pramene jakožto jediného zdroje poznání minulosti (vzhledem k možnosti petrifikování chyb a nepřesností vnesených do něj původním pisatelem, zkreslení skutečnosti dané záměrem oficiálního orgánu či instituce, z jejichž provenience pramen pochází, atd.), a tím i
- c) zájem o ústní, spontánní, z osobních prožitků vycházející sdělení součastníků určité události, zachycená formou rozhovorů s nimi či jejich (redigovaného) vyprávění,
- d) vypracování určitých teoretických přístupů, způsobů a cest, tedy konkrétní metodiky, umožňující rozhovory a vyprávění připravit, získat příslušné narátory, rozhovory (a vyprávění) realizovat a zpracovávat (to je přede-

vším analyzovat a interpretovat jejich formu, obsah i smysl a přínos pro řešení určité historické otázky či problému),

- e) technické předpoklady pro získání nahrávky, transkripci a uchování záznamů vyprávění a rozhovorů,
- f) společenská (odborná) potřeba takového přístupu k minulosti (historii), který využívá metodu orální historie a jež zajišťuje např. formou grantů financování výzkumných projektů využívajících metodu orální historie.

V období po druhé světové válce byly tyto předpoklady (ve svém souhrnu i jednotlivě) splněny nejdříve v demokratických státech euroamerického prostoru. První výzkumy, používající metody orální historie, byly v USA zaměřeny na získání osobních svědectví z časů tzv. velké hospodářské krize 30. let, brzy se však jejich škála rozšířila na rozhovory s účastníky druhé světové války (ve vojenské i civilní sféře), s osobami, jež přežily holocaust, či byly vězněny v nacistických koncentračních táborech. Významné aktivity v tomto směru projevíli zároveň evropští (francouzští, němečtí a angličtí) badatelé.

Od 60. až 80. let 20. století pronikly do popředí zájmu orální historie reprezentanti určitých specifických společenských skupin (národnostních a etnických menšin, náboženských vyznání, profesí, průkopníků a představitelů určitých společenských trendů a životních stylů) jak z hlediska sociologického, tak i historického.

Američtí a britští historikové tak již v roce 1982 shromáždili magnetofonové nahrávky vyprávění a rozhovorů v rozsahu 200 000 hodin, což v přepisu činí asi dva milióny stran. Tento počet se do současné doby znásobil a zároveň byly blíže specifikovány jak možnosti a cíle orální historie, tak *teoretické zásady a praktické postupy jejího uplatňování*.

V zemích někdejšího východního bloku včetně Československa se orální historie mohla začít rozvíjet bez omezení teprve po pádu totalitních režimů. Od počátku 60. let však v české historiografii nacházela své místo i „práce s pamětníkem“, tj. postup blížící se dnešním kritériím orální historie tam, kde od „pamětníka“ byly získávány nejen psané paměti (vzpomínky) či vyplněný dotazník, ale byl s nimi veden rozhovor zaznamenávaný buď stenograficky nebo na zvukový nosič. Odhlédneme-li od dobových požadavků na výběr pamětníků (účastníků protifašistického odboje, členové partyzánských skupin, předváleční komunisté atd.) a tematické zaměření rozhovorů, nalezneme již v tehdejších přístupu historiků řadu metodických prvků, využívaných a rozvíjených v orální historii dnes (např. zdůraznění funkce paměti a jejích možných omylů, snahu o získání pamětníkovy důvěry). Významným přínosem k poznání minulosti bylo archivování shromážděných

paměť i rozhovorů nejen v centrálních historických institucích (např. tehdejší Vojenský historický ústav) ale i v regionálních pracovištích, archivech a muzeích. Důležitý doklad tehdejšího úsilí historiků představuje metodická příručka Milana Myšky, Stanislava Zámečnicka a Věry Holé *Práce s pamětníky a vzpomínkami*. Od současného pojetí orální historie se tato práce liší především tím, že nediferencuje mezi vzpomínkami psanými a sdělenými v rozhovoru, klade větší důraz na tzv. objektivní fakta a informace zprostředkované pamětníkem, než na jeho osobní prožitky, postoje a osobnost. Historikové měli jen limitované možnosti seznamovat se zahraniční literaturou k orální historii. Nesnadná dostupnost této literatury také přispěla k tomu, že i po pádu totalitních režimů si vyžádalo určitý čas, než se alespoň část historické obce seznámila s literaturou věnovanou teorii i praktickému využití orální historie a než překonala své pochybnosti i skepsi vůči nové metodě, akceptovala její korektnost a přínos pro obohacení historického poznání a podnikla první kroky k jejímu otestování v domácím prostředí.

Na druhé straně si byli historikové vědomi, že právě etapa totalitních režimů zanechala zejména v posledních desetiletích v historii řadu bílých míst, jež nelze zmapovat pouze prostřednictvím oficiálních, režimům poplatných a tudíž tendenčních pramenů (bezprostředně po pádu totalitních režimů pak zčásti jejich vlastními složkami ničených a skartovaných), ale právě autentickými výpověďmi očitých svědků a současníků událostí.

V České republice tak v rámci výzkumného projektu „Československo 1945–1967“ připravila Dana Musilová řadu rozhovorů s lidmi narozenými v roce 1924 a vydala je pod názvem *Životní příběhy ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století. Historicko-biografický výzkum*, (část 1. a 2.). V úvodu autorka vysvětluje výběr narátorů, metodu natáčení a způsob, jak bylo s rozhovory nakládáno. Nekladla si však za úkol získané životní příběhy interpretovat a analyzovat, takže uveřejněné rozhovory slouží pouze jako materiál, s nímž musí historik teprve začít pracovat. Jinak postupovaly v práci *Problém normativity a policejní represe v předlistopadovém Československu* Alena Vodáková a Hana Maříková. Cílem jejich výzkumu, jak samy vysvětlují v úvodu, byla snaha „popsat a trochu vysvětlit principy fungování politických či zpolitizovaných normativních struktur a mechanismů našeho komunistického režimu, to, jakým způsobem zajišťoval občanskou poslušnost“. Postupují „od specifických rysů daného normativního řádu směrem k jednotlivci a od něj zpět k řádu...“ Metodické přístupy zkoumání představují „dva vzájemně propojené empirické způsoby uchopení skutečnosti: pokus o systematickou rekonstrukci problému, respektive historickou re-

konstrukci historického posunu ve vytváření, vnímání a reflektování občanského soužití, který je kombinován s exploraací autentických životních zážitků a stávajících popisů historických a statistických faktů, tedy s přiblížením se ke skutečnosti bez zprostředkujících metodologických mezičlánků.“ Ve své studii postupují tak, že výklad určitého problému nebo závěry, k nimž došly, dokládají konkrétními poznatky a zkušenostmi získanými z životních příběhů nebo ze vzpomínek. Tyto části, které jsou v práci odlišeny i graficky, obecné teze pouze neilustrují, nýbrž konkretizují, čímž jim dodávají na přesvědčivosti a životnosti. To je přístup, který podle našeho názoru lze uplatnit i v historických pracích.

Velmi rozsáhlý projekt zpracovává Židovské muzeum v Praze. Jeho pracovníci dosud shromáždili na osm set životních příběhů těch, kteří zažili holocaust. Zatím však jde pouze o „sběr“ životních vyprávění. Publikace Petera Salnera *Přežili holocaust*, která se rovněž – jak je již z názvu patrné – zabývá obdobím holocaustu na Slovensku, jde dále a pokouší se již i o jistý druh interpretace. V knize použitý materiál je výsledkem týmové práce organizátorů, moderátorů a techniků. Prezentuje výsledky ze sto deseti svědectví získaných v letech 1995–1996.

Rozsáhlý výzkum ukončený v roce 1998 (dosud však nepublikovaný)¹ v České republice, opřený o vyprávění životních příběhů, který byl završen v polovině roku 1996, realizovaly Ilona Christl a Květa Jechová. Předmětem zájmu byly *Souvislosti životních příběhů a občanského hnutí Charty 77 se zřetelem na jeho přínos k rozvoji občanské společnosti*. Autorky uskutečnily 36 rozhovorů, v nichž vybraní narátoři, signatáři Charty 77, vyprávěli své životní příběhy. Ilona Christl zpracovala sociologickou část závěrečné zprávy, Květa Jechová historickou, což umožňuje srovnání obou přístupů. Pro Ilonu Christl jsou základem „velké dějiny“, historická období či události jako první republika, válka, rok 1968, normalizace, Charta 77 apod. Pro každé z uvedených období si vybrala jeden životní příběh, který převyprávěla, a poté analyzovala základní skutečnosti, jež charakterizovaly narátora a umožňovaly pochopit jeho přístup k událostem a reakcím na ně. Vybraný narátor pro ni reprezentoval generaci nebo věkovou skupinu, pro niž určité historické události byly v životní orientaci důležité. Analýzu každého vybraného životního příběhu ukončila autorka shrnutím základních poznatků, které

---

¹ Zčásti přepracovaná a doplněná část historičky Květy Jechové by měla vyjít v roce 2003 v připravované ediční řadě „Hlasy minulosti“ Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Praha.

charakterizovaly určitou generaci či věkovou skupinu. Vedle této kvalitativní analýzy připravila autorka rovněž statistické vyhodnocení.

Jinak postupovala Květa Jechová. Ve své zprávě uvedla, že přístup k životním příběhům může být dvojí: hledat v osobní historii doplnění fakticity „objektivní historie“, nebo – a tuto metodu zvolila sama – „hledat porozumění pro to, co se stalo, a představu o tom, jak vnímali ony děje jejich účastníci, jaké další možnosti se jim ukazovaly... Hledáme styčné body v paměti jednotlivců i generací. Hledáme v osobním příběhu určité obrazy, mýty, myšlenky, kterými jednotlivci i generace zachycují svou zkušenost, a snažíme se zjistit, jak je přizpůsobují tomu, co vnímají ze změn reality“. Jechová zkoumá, jak jsou životní příběhy zakotveny v dějinách, sleduje, jak se jednotlivé historické události jako druhá světová válka, léta 1945–1948, únor 1948, Charta 77, disent atd. odrazily ve vědomí jednotlivých narátorů, jak je prožívali a jak na ně reagovali. Každá historická událost tedy nabývá individuálního rázu, získává specifčnost, stává se životnou. Nejde proto o zachycení dané události v její obecné podobě, o konstruovanou abstrakci. Autorčin přístup má pro historika tu přednost, že vnáší do historie právě individuální prožitky a každodennost života, a umožňuje poznat, jakými zážitky byl postoj narátorů formován. Vždy se přitom vztahuje k jednotlivým historickým událostem. Domníváme se však, že člověk není formován jen těmito „velkými“ dějinami, ale i například působením rodičů, učitelů, přátel. Tyto skutečnosti jsou zatlačeny podle našeho názoru při tomto postupu poněkud do pozadí.

Rozsáhlá publikace Milana Otáhala a Miroslava Vaňka *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu. Životopisná vyprávění*. předkládá odborníkům i zájemcům o využití metody orální historie jak teoretický přehled a výklad samotné metody orální historie, tak spolu s 60 publikovanými životopisnými vyprávěními vysokoškolských studentů z roku 1989 i první obsáhlý pokus o interpretaci materiálu, získaného v průběhu třiletého výzkumného projektu.

O metodu orální historie se ve značné míře opírají i monografické studie, shromážděné ve sborníku *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, který oslovil odbornou i širší veřejnost jako první výstup, který již mohl využít i metodickou pomoc Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Vznik tohoto centra (1. 1. 2002) dokládá jak potřebnost systematického využití a rozvoje orální historie v soudobých dějinách, tak rostoucí zájem historiků. Prostřednictvím Centra pro orální historii se zároveň rozšiřují možnosti výuky této metody

na českých vysokých školách (jak pro historiky, tak pro studenty řady dalších humanitních oborů), navazuje se a rozvíjí spolupráce s univerzitními, akademickými i společenskými institucemi, které se výzkumem a uplatněním metody orální historie začaly zabývat samostatně, a v neposlední řadě jsou navazovány kontakty s řadou středisek, kateder, společností a časopisů, orientovaných na rozvoj a využití metody orální historie v zahraničí.

III. Interview a životní příběh (životopisné vyprávění)

K metodě orální historie se blíží, či se jí okrajově dotýkají další způsoby a cesty k zachycení minulosti, které za autentický historický pramen považují sdělení jednotlivce. Takovým pramenem mohou být *paměti*, *deníky*, *osobní dopisy*, které sice (s větší či menší mírou autocenzury) zachycují individuální prožitky, zkušenosti a názory, ale postrádají nezbytné kritérium orální historie: formu rozhovoru, vedeného z očí do očí mezi tazatelem a narátorem.

Písemné sdělení, jakkoli autorem „nekorigované“, „necenzurované“, se už vlastním procesem psaní řídí jinými zákonitostmi než promluva, zachycovaná ve svém průběhu na zvukový (popřípadě audiovizuální) nosič. Třebaže nepřítomnost druhé osoby (tazatele) může pisatele zbavovat rozpaků, nevystavuje jej nezbytné konfrontaci s nahrávací technikou a nevzbuzuje v něm dojem „veřejného projevu“, je už sama písemná formulace myšlenek, prožitků, pocitů a názorů kvalitativně odlišenou formou jejich vyjádření od promluvy.

K orální historii se z jiné strany přibližují (ale nejsou s ní totožná) *interview vedená žurnalisty* (a publikovaná např. časopisecky). I za předpokladu, že jde o interview seriózní, citlivě redigované a autorizované, pracuje žurnalista odlišnými způsoby než historik, který řeší v rámci projektu orální historie určitou otázku nebo problém. Tyto rozdílů jsou dané jak vlastním cílem daného interview, stanovením cílové skupiny čtenářů, jimž je určeno, a tudíž i výběrem interviewovaných, tak zpracováním rozhovoru, které v prostředí žurnalistiky nevyžaduje provedení analýzy a interpretace.

Hlavními formami využití orální historie pro historika jsou *interview* (rozhovor) a *životní příběh* (životopisné vyprávění). *Interview* (rozhovor) se zpravidla váže k určité historické události, již dotazovaný prožil, v níž vystupoval v určitém postavení a společenské roli a na niž si v jejím průběhu vytvářel

(a později dotvářel či korigoval) určitý názor a postoj. Historik-tazatel při interview respektuje charakter prožitků a postojů dotazovaného, přitom mu však klade své otázky tak, aby jej udržel u daného tématu a získal od něj maximum relevantních informací, které znalosti o tématu obohacují, rozšiřují, či na ně poskytují nový pohled. Z hlediska tazatelova (historikova) jsou dotazování a téma rozhovoru rovnocennými prvky, případně převažuje zájem o téma, aniž by však zájem o osobnost interviewovaného byl zcela potlačen či se stal pouze okrajovým. Při interview proto tazatel vstupuje do rozhovoru častěji, jeho otázky jsou konkrétnější, zpřesňující, specifitější, třebaže (má-li být interview z hlediska metody orální historie kvalitní) respektují osobní, subjektivní přístup dotazovaného a cílí spíše k rozkrutí jeho osobního prožitku a postoje, případně pohledu na sledovanou událost.

Životní příběh (životopisné vyprávění) je naproti tomu vedeno snahou pomoci objasnit určitý historický proces či etapu (v podstatě limitovanou dosavadním životem narátora) ze zorného úhlu narátora, či přímo jeho osudy, prožitky a stanoviska. Vyprávění je zpravidla vedeno při dvou nebo více následných setkáních tazatele a narátora, přičemž zejména při prvním setkání je tematické ohraničení vyprávění dané jen dosavadním průběhem narátora života (případně života jeho nejbližších předků, rodičů, příbuzných). Tazatel se může předem (ústně či písemně) dohodnout na určitých tematických okruzích, na něž bude pozornost soustředěna prvořadě, ale přinejmenším v rámci těchto okruhů ponechá narátorovi volné pole při vyprávění, toleruje i odbočky od vymezených okruhů a především podporuje narátorovu paměť, spontaneitu a otevřenost. Teprve při dalším (a následujících) rozhovorech své případné otázky specifikuje, pokouší se vrátit narátora k nedořečenému, opominutému materiálu z prvního rozhovoru, případně hledá možnosti zpřesnění a doplnění jeho dosavadních sdělení.

Životopisný příběh (životopisné vyprávění) je nejčastěji (třebaže ne vždy) vedeno buď *chronologicky* nebo *strukturovaně*.

Chronologický postup vyprávění vyhovuje především starším narátorům, případně těm, kteří se v průběhu života nezabývali intelektuálně náročnější, specializovanou profesí (činností), a pro něž by strukturovaná forma vyprávění byla náročnější mentálně a zároveň cizí jejich pohledu na svět.

Chronologický postup sleduje průběh narátora života buď od dětství, s přesahem k rodinnému prostředí, v němž vyrůstal, nebo od rané dospělosti, kdy se začal vzdělávat v oboru, případně realizovat v roli (profesi, postavení, funkci), jež vedla k jeho výběru jakožto narátora v určitém projektu. Sleduje jeho osobní, profesní, společenský vývoj a životní cestu buď do určitého historického momentu nebo do současnosti a počítá s tím, že v nará-

torově hodnocení minulosti se budou střídat, prolínat či překrývat jeho postoje někdejší a současné. Tazatel by měl počítat s tím, že narátor (vědomě či podvědomě) své životní etapy určitým způsobem hierarchizuje (pokládá pro sebe za důležitější či méně významné) a této hierarchizaci přizpůsobuje i rozsah vyprávění, jež jednotlivým etapám věnuje. Rozsah i „hloubku“ vyprávění u jednotlivých životních etap může ovlivnit i to, zda je narátor vnímá při hodnocení svého života jako pozitivní či negativní, citlivé, úspěšné, kompromitující atd.

Narátor, který prožil většinu (či dominantní etapu) života v prostředí totalitního režimu a zaujímal v něm (ať už na straně establishmentu či opozice) určité společenské, profesní, vlivné či mocenské postavení, byl nepochybně nucen sestavit v průběhu svého života řadu svých vlastních, většinou chronologicky řazených životopisů. Vzhledem ke změnám, k nimž docházelo v rámci totalitního režimu, měl pak příležitost naučit se určité etapy ve svém životopise zdůraznit a jiné potlačit, a tato zvýraznění či potlačení adaptovat průběžně s ohledem na momentální společenské klima (a to buď s ohledem na svůj bezprostřední prospěch či ve snaze uniknout a vyhnout se určitým perzekucím), protože v prostředí totalitního režimu nebyl brán vlastní životopis jako informace, ale jako směsice sebekritiky a sebeobhajoby pisatele, který byl příslušnými režimními orgány na základě svého životopisu „posuzován“, případně souzen. Proto se v takto povinně předkládaných vlastních životopisech uváděl (s náležitou frazeologií) rodinný původ, zastávané funkce a další životní okolnosti, jež mohly sloužit jako doklad loajality vůči režimu. Extrémním (avšak nikoli výjimečným) případem bylo, že jedinec a priori přizpůsobil své počínání v určité životní etapě vědomí, že toto počínání se později stane složkou jeho následujícího životopisu. Např. „*Po dokončení střední školy jsem šel na rok pracovat na stavbu, kde jsem se sžil s příslušníky dělnické třídy a manuální práci a tam jsem také vstoupil do Svazarmu. Za rok jsem se pak hlásil na vysokou školu, stavební fakultu už s praxí...*“ Narátor si byl vědom, že rok praxe ve stavebnictví a členství v oficiální organizaci uvede v životopise, který provázal jeho přihlášku na vysokou školu, a že uvedené okolnosti zlepší šanci na jeho přijetí ke studiu, protože odpovídaly dobovým požadavkům.

Lze předpokládat, že narátor bude (už ze zvyku) postupovat ve svém vyprávění podle nacvičeného modelu životopisu, přičemž se občas vrátí i k dobové frazeologii, slovním klíšé a obrátům. Úkolem tazatele – a někdy nelehkým – pak je přesvědčit narátora, že se jeho vyprávění nestane objektem žádného hodnotícího „soudu“. Tazatel se může snažit vyvést narátora z rámce navyklé-

ho modelu životopisu a přimět jej, aby líčil, co sám ve svém životě pokládal za podstatné, bez ohledu na předvídané či imaginární postoje okolí.

Strukturované životopisné vyprávění (životní příběh) je bližší těm narátorům, kteří jsou vzhledem ke své profesi, funkci či postavení zvyklí oddělovat jednotlivé složky (nikoli chronologicky řazené etapy) svého života. Takto pojaté vyprávění působí, jako by narátor paralelně (a přitom s více méně neprostupnými bariérami mezi jednotlivými složkami) prožíval život profesionála v určitém povolání, společenského (politického) činitele a život soukromý (rodina, vztahy, zájmy, volný čas). Narátor může inklinovat k tomu, aby některou z těchto složek (zejména tu, v níž se cítí dosavadním životem traumatizovaný, nedoceněný nebo neúspěšný) zčásti nebo zcela ve vyprávění potlačil a omezil se v rozhovoru na vylíčení té, v níž sám sebe vnímá jako člověka úspěšného, charakterního, zdatného apod.

Tazatelovým úkolem pak bude přesvědčit narátora, že pro tazatele, a především pro zpracovaný historický výzkumný projekt je přínosem právě *komplexnost narátorova života, jeho celek*, v němž – tak jako v předchozím případě – nebude žádná ze složek a žádný z aspektů jeho života předmětem hodnotícího soudu ani následné dělení narátorovy osobnosti na „složku“ úspěchů a selhání.

I tam, kde narátor sám projeví tendence pojmout svůj životní příběh strukturovaně, by měl tazatel při *prvním* rozhovoru ponechat co nejvíce prostoru jeho spontánnímu vyprávění a teprve při *druhém* rozhovoru se pokoušet přivést narátora k vyprávění i o těch složkách jeho dosavadního života, které narátor dosud opomíjel nebo se jim vyhýbal.

Pro analýzu a interpretaci takto strukturovaného vyprávění (životního příběhu) má pak značnou výpovědní hodnotu právě to, *kterým složkám* svého života věnoval maximální pozornost a které přešel povrchně nebo se jim pokusil vyhnout (a proč).

U životního příběhu řazeného chronologicky použijeme tentýž postup úvah při analyzování, *které etapy* života věnoval maximální/minimální pozornost a proč. V tomto případě však – zejména u starších narátorů – musíme brát v úvahu stav *paměti*. Tazatel se setká jak s narátory, u nichž je dlouhodobá paměť nenarušená a kteří budou do detailů (a s potěšením) vyprávět o svém dětství, ale jen torzovitě, povrchně a s rozpaky o událostech, na nichž participovali před několika lety, tak s těmi, kteří nejvzdálenější etapu svého života přejdou jako nedůležitou a jejich vyprávění bude tím pestřejší a podrobnější, čím více se bude blížit k současnosti. Je na tazateli, aby ze slovních i mimoslovních projevů narátora alespoň odhadl, kde narátor sku-

tečně „zapomíná“, „nevybavuje si“, a kde se určité etapě, události či složce svého života vědomě či podvědomě vyhýbá.

Při životopisném vyprávění (životním příběhu) do jisté míry hrozí (na rozdíl od interview), že narátor, zvláště starší, bude své vyprávění pojímat jako určité *životní bilancování*, a bude tudíž sám sebe i své okolí daleko více soudit (pozitivně i negativně), hodnotit, charakterizovat, vysvětlovat či omlouvat, než skutečně o něm vyprávět a sdělovat nové informace, postřehy a názory z průběhu událostí. Vylíčení prožitků by tak mohla být velkou měrou nahrazena zpětným hodnocením prožitků a z vyprávění o průběhu života by se mohl stát popis narátorova současného, momentálního pojmání minulosti.

Ani narátora, který průběžně uniká od vyprávění k vysvětlování, popisu a demonstrování svých současných (autentických či účelových) postojů k minulosti, by tazatel neměl vracet ke skutečnému vyprávění jinak, než velice taktně a obezřetně. *Důvěra narátora* často závisí na tom, do jaké hloubky a šíře dostane prostor vypovědět, co má momentálně „na srdci“, čím se chce před tazatelem, reprezentujícím pro něj vlastně veřejnost, obhájit, očistit, ukázat v určitém světle. Narátorovi také může jeho současný postoj připadat důležitější než letité prožitky, a ani vysvětlení historického zaměření projektu, v jehož rámci byl o rozhovor požádán, jej tohoto přesvědčení nezabaví. Nejschůdnější cestou v takovém případě pro tazatele bude, nechá-li po určitou dobu narátora „hodnotit“, vykládat a po chvíli jej požádá, aby své (často velmi obecné) popisy přiblížil, vysvětlil, ilustroval nějakým konkrétním příkladem, příhodou, událostí. V některých případech se tak opravdu podaří narátora nenásilně vrátit k vyprávění.

I pokud jeví narátor tendence provádět při rozhovoru určité životní bilancování (ať už ve svůj prospěch či neprospěch), měl by od tazatele získat slovní i mimoslovní (úsměvem, gesty) ujištění, že ani v rámci projektu, ani tazatelem osobně není jeho životní příběh pojímán jako uzavřený, ukončený. Alespoň v závěru takto bilančně laděného vyprávění by měla padnout otázka na narátorovy současné prožitky, aktivity, plány, či vyhlídky alespoň do blízké budoucnosti.

IV. Příprava rozhovoru

a) *Co studovat?*

Všechny metodické příručky orální historie kladou zásadní důraz na přípravu tazatelů. Tazatel (historik, student historie, zájemce o historii) by měl být už při zahájení projektu orientován v historii sledovaného období (a pracuje-li v rámci určitého regionu, pak by měl být alespoň rámcově seznámen se specifiky regionální historie v příslušném období). Zároveň by měl znát (seznámení je možné i formou přednášky) *základní* domácí a částečně i zahraniční práce využívající metodu orální historie.

b) *Kritéria výběru narátorů*

Tazatel si na základě dosavadních znalostí (studia, dohody při přípravných schůzkách týmu, osobních kontaktů) vytipuje osoby, s nimiž hodlá vést rozhovor.

Tazatel musí mít ujasněny důvody volby té které osobnosti a předtím, než ji dopisem, telefonicky či přímo osloví, znát alespoň základní údaje o jejím někdejším veřejném (politickém, společenském, kulturním, profesním) postavení a současné situaci.

Tazatel by se měl také pokusit (pokud je to možné) seznámit co nejlépe s aktuální situací (osobní, sociální) narátora, aby se při osobním setkání vyhnul dotazům nebo poznámkám, jež by mohly narátora uvést do rozpaků.

Již v průběhu koncipování projektu se historik zpravidla setkává se jmény osob, jež by bylo vhodné požádat o rozhovor. Zdrojem těchto jmen mohou být dosavadní literatura, archivní materiály (obsahující kartotéky, jmenné seznamy osob v určitých funkcích, postaveních, profesích atd.), dobový tisk a další písemné prameny, jakož i obecné povědomí o významu a důležitosti té které osoby.

Zároveň lze využít i metody „snowball“ (sněhové koule, nabalování), kdy se badatel od prvních oslovených narátorů dozvídá jména dalších osob, s nimiž by z hlediska jeho výzkumného projektu bylo užitečné vést rozhovor.

c) *Kontaktování narátorů*

Ať již tazatel kontaktuje budoucího narátora písemně [příklad oslovovacího dopisu – viz příloha č. 1], telefonicky, prostřednictvím společného zná-

mého nebo přímo (pokud zná budoucího narátora do té míry, že i tato forma přichází v úvahu), musí počítat s tím, že mnoho vytipovaných osob se bude zpočátku zdráhat rozhovor poskytnout.

Důvody této zdrženlivosti a počáteční neochoty narátora mohou být různé:

- Zásadní odpor vůči jakémukoli projevu, který se zaznamenává (na magnetofon apod.), pevné rozhodnutí nevracet se k vlastní minulosti. Pak nezbyvá než rezignovat a hledat jiného narátora.
- Věk, zdravotní důvody, fyzický či psychický stav; zde se tazatel může pokusit narátora ujistit, že rozhovor (jeho místo, trvání, ohled na zvláštní potřeby) bude veden s maximální ohleduplností vůči aktuálnímu stavu narátora (rozhovor může být rozdělen na kratší sezení, je možné střídání vyprávění s častějšími pauzami apod.) a že je možné vše přizpůsobit tomu, aby se narátor cítil při rozhovoru pohodlně. Někdy se v takových případech podaří narátora k rozhovoru přesvědčit, ale tazatel by měl předem zvážit, zda například narátorův zdravotní (fyzický i psychický) stav neovlivní obsah i formu rozhovoru do té míry, že bude účelnější hledat jiného narátora.
- Zatrpklost osloveného narátora vůči vlastní minulosti, vůči (své) současné politické, ekonomické a sociální situaci (podmínkám, v nichž nyní žije), pocit nedocení, ukřivděnosti, nedůvěra v média (negativní publicita, jejímž objektem se mohl ve svém životě stát).

Pak záleží na tazatelově přesvědčivosti a taktu, aby narátora ujistil, že rozhovor *není „důkazním materiálem“*, ale způsobem, jak může narátor v plném rozsahu sdělit a pro příští generace ozřejmit své postoje, důvody počínání atd. Tazatel musí vynaložit patřičné úsilí, aby srozumitelně vysvětlil, že rozhovor nemá nic společného s tiskovým interview, že narátorovy zkušenosti jsou pokládány za *cenné a nezastupitelné*, že narátor se nemusí obávat dát průchod svým pocitům a současným postojům – a svá tvrzení doložit právně relevantní listinou „Smlouvou o poskytnutí práv“ [viz příloha č. 2], zajišťující narátorovi možnost nenechat své vyprávění zveřejnit mimo okruh vědeckého týmu daného projektu.

- Skutečná nebo více méně předstíraná skromnost narátora, který bude tvrdit, že byl „docela obyčejným člověkem“, a zpěčovat se zařazení do kategorie osob nějak významných, hodných vědeckého zájmu, neboť takové označení cítí spíše jako své hodnocení. V tomto případě může tazatel (alespoň zkusit) prolomit jeho zábrany poukazem na to, že uvedené kategorie jsou jen rámcem odborného projektu, ale jeho vlastním cílem je podchytit právě *jedinečnou a neopakovatelnou životní zkušenost* konkrétního narátora. Někdy pomůže upozornění, že někdo z okruhu osob, které

vytipovaný narátor osobně zná, rozhovor poskytl (jde-li o dobrého známého, kamaráda, přítele narátora, pomůže to prolomit zábrany, jde-li o „nepřítele“, může takové upozornění narátora motivovat, aby „přišel na trh“ se svou vlastní „pravdou“, postojem či verzí skutečnosti).

- Obavy případného narátora (zejména staršího, osoby, která nemá příliš zkušeností s médií a veřejným vystupováním), že mu už dobře neslouží paměť (zejména na přesná data, zařazení událostí, jména), nebo že se neumí „dobře vyjadřovat“. Zde tazatel často opakovaně, povzbudivě a důrazně ujistí narátora, že mu v případných selháních paměti pomůže (pak však tazatel musí tento slib dodržet a znát příslušná fakta, data a jména!), a že vyprávění není žádným narátorovým „veřejným projevem“ nebo „slohovým úkolem“. Ujistí narátora, že nahrávka bude přepsána a že narátor bude mít spolu s ním či redaktorem možnost provést v přepisu určité opravy a doplňky. V tomto případě často pomůže, když i tazatel po prvním setkání přizpůsobí svůj slovní projev narátorovi – bude vstřícný, nápomocný, nebude se vyjadřovat formálně, „vědecky“ nebo v dlouhých a komplikovaných souvětích (nikoli „*povedu s vámi rozhovor v rámci projektu ...*“, ale „*popovídáme si o vašem životě, o tom, co jste od mládí prožil, na čem jste pracoval/a...*“). I zde často pomůže opětovné ujistění, že nahrávka a „syrový“ přepis se nedostanou na veřejnost a do „nepovolaných rukou“, a že se tudíž narátor svou zapomnětlivostí nebo slovní neobratností „neztrapní“.
- Výmluvy narátora (zejména u veřejně známých osob), že už vedl řadu rozhovorů pro různá média, že již „o sobě všechno řekl“ (a buď „stejně to všichni zkreslili“, nebo „nemá, co by dodal“), případně, že pro příští generace píše paměti, apod. Zde je vhodné, aby tazatel důsledně poukázal na rozdíl mezi rozhovorem pro média a tímto rozhovorem pro odborný projekt, přesvědčil narátora, že nejde jen o fakta a události, ale i postoje, prožitky a dojmy. Vůči případným pamětem či jinému druhu písemných materiálů, které si narátor pořizuje, bude vstřícný, rád se na ně případně se svolením narátora podívá, ale upozorní, že živé spontánní vzpomínání má i své vlastní, písemným projevem nenahraditelné kvality.

Pozor na příliš ochotné narátory! Jestliže oslovený projeví nejen ochotu, ale přímo horlivost rozhovor poskytnout, tazatel ho samozřejmě mezi své narátory zařadí, ale bude mít tuto horlivost na paměti, až rozhovor povede a bude s ním pracovat. Bude uvažovat o tom, zda je horlivost narátora podmíněna přáním zviditelnit se, „opravit“ určité povědomí veřejnosti o sobě, „očernit“ nějakého (někdejšího/současného) protivníka či osobního nepřítele, a v průběhu zpracovávání rozhovoru se pokusí tento motiv specifikovat. Bude

brát v úvahu, že takový „horlivý“ narátor si často své vyprávění obsahově i stylisticky předem připraví, nacvičí, promyslí co zdůraznit a co naopak zamlžit, přejít, o čem pomlčet. Pak bude záležet na obratnosti tazatele, aby narátora při rozhovoru z tohoto připravovaného konceptu vyvedl a přiměl ke skutečně spontánnímu sdělení. Tentýž postup bývá účinný u narátorů zvyklých veřejně a v médiích vystupovat. Zde se uplatní, bude-li tazatel klást důraz ne na vlastní průběh událostí, poskytované informace a fakta, ale právě na narátorovo subjektivní prožívání, pocity, názory.

d) *První setkání: volba místa, vztah tazatel – narátor (věkové rozdíly, muž – žena)*

Při prvním setkání s narátorem (ať půjde o předběžnou schůzku, která potvrdí narátorovu ochotu vyprávět, stanoví čas a místo, případně další okolnosti rozhovoru, nebo přímo v prvním rozhovoru) je tazatelovou povinností dostavit se včas a přizpůsobit se místu, které zvolí narátor (narátorův domov, pracoviště tazatele, kavárna s nehlukným provozem, jiné – co nejméně rušené místo).

Je účelné a vhodné, aby se tazatel co možná přizpůsobil narátorovi i ve způsobu řeči (při prvních větách, třeba už v telefonickém rozhovoru zjistí, zda je narátorovi bližší formální, spisovný projev nebo obecná čeština a neformální způsob projevu).

Při setkání v domově narátora se tazatel přizpůsobí tamějším zvyklostem.

Tato drobná upozornění rozhodně nemají vést tazatele k tomu, aby potlačoval svoji osobnost nebo zásady, ale jen k tomu, aby při vedení rozhovoru uplatňoval i ve formě a detailech profesionální a etický přístup.

e) *Využití věkových rozdílů mezi tazatelem a narátorem*

– *Tazatel značně mladší než narátor.* Tazatel dá najevo, že narátorovy zkušenosti a zážitky jsou pro něj – i z hlediska věkového rozdílu – zajímavé, nové, poutavé, strpí případný mentorský tón nebo poučování narátora, bude mít trpělivost s pomalým proudem jeho vyprávění, zdrží se v řeči úsloví a výrazů, které jsou typickým generačním znakem, a bez znatelného údivu přijme typické generační výrazy narátora.

V decentní míře může tazatel dát najevo, že se nechá narátorem poučit, ale ve znalosti faktů, jmen, dat se musí projevit jako profesionál-historik.

- *Tazatel a narátor přibližně stejného věku.* Snad optimální předpoklad pro navázání rovnocenného vztahu v rozhovoru. Tazatel může narátora povzbudit tím, že krátce poukáže na některé společné (generační) zážitky, události, zvyklosti.
- *Tazatel starší než narátor.* Tazatel se zdrží jakéhokoli poučování narátora, shovívavého tónu, náznaků, že o určitých událostech ví více než narátor. (Toho se ostatně zdrží při jakémkoli věkovém poměru – *tazatel ví, co narátor prožil*, a právě to od něj chceme získat).

f) *Vztah tazatel – narátor: muži (M) – ženy (Ž)*

- *Tazatel Ž, narátor M:* tazatelka se vyhne všem případným náznakům, že by rozhovor mohl překročit původní tematickou náplň a nekonfrontačně zdůrazní svoji profesionalitu.
- *Tazatel Ž, narátor Ž:* lze budovat vztah důvěry náznakem v tom, že si „my ženy rozumíme“, tazatelka se vyvaruje zdůrazňování své erudice, mladšího věku, lepšího materiálního postavení v porovnání s narátorkou. Bude dbát, aby se navázaná důvěra nepřeměnila rychle v „kamarádství“, které by odvedlo rozhovor od tématu.
- *Tazatel M, narátor Ž:* tazatel se zkrátka chová jako gentleman, ovšem tak, aby např. narátorku neuváděl do rozpaků. Potlačí (pokud má zažitou) v našem prostředí dosud někde nesmyslně pěstovanou domněnku o „mužské převaze“.
- *Tazatel M, narátor M:* podaří-li se vytvořit vztah důvěry, je možné ho posílit jemným zdůrazněním „mužského“ pojetí. Rozhovor má největší šanci být věcný, vyrovnaný, není-li věkový rozdíl (případně rozdíl sociální, vzdělanostní apod.) příliš výrazný.

g) *Seznámení s projektem*

Než začne první rozhovor, měl by tazatel narátora srozumitelně seznámit s projektem, jeho cílem a smyslem, s postupem (**první rozhovor – přepis – druhý rozhovor – přepis – spolupráce narátora při redakci přepisu**). Toto je také vhodný čas k tomu, aby byl narátor informován, že materiál může být deponován v archivu, případně muzeu či jiné instituci. Tento okamžik je zároveň vhodný pro podpis Smlouvy o poskytnutí práv mezi ním a institucí.

Při této konverzaci je vhodný *citlivý přístup k jakémukoli váhání ze strany narátora*. Tazatel může zdůraznit důležitost takto uchovaných životních příběhů a jejich uplatnění pro příští generace, uklidnit budoucího narátora, že

v jeho vzpomínání nejde o precizně gramatickou esej. Narátor by měl být také seznámen s okruhy témat, jež by měla v rozhovoru zaznít.

Narátor má možnost odmítnout vyjadřovat se k některým z okruhů (a upozornit na toto odmítnutí předem). Tazatel se pak, na základě vytvořeného vztahu důvěry a porozumění může k dotyčnému okruhu vrátit ve druhém rozhovoru, nebo se pokusit téma otevřít jinak (například vhodně položenou otázkou v pravou chvíli). Narátor může sám navrhnout, kterým okruhem vyprávění začne, případně okruh úplně nový (pak tazatel rychle zvaží, je-li nabídnuté téma nosné pro daný projekt). Ani v negativním případě ale téma rovnou neodmítne, nechá narátora říci, co potřebuje, a pak se vrátí k uvedeným okruhům.

h) *Příprava techniky*

Ve značném předstihu před realizací prvního rozhovoru se tazatel seznámí s nahrávacím zařízením. Přečte si manuál, otestuje mikrofon a rozhodne se, jak bude monitorovat zařízení během interview. (Doporučuje se po minutě nahrávání přerušit a překontrolovat kvalitu záznamu!)

Tazatel se před začátkem nahrávání rozhovoru přesvědčí, že technika (kvalitní nahrávací zařízení, zásobní nosič, zásobní baterie) funguje, vybrané prostředí rozhovor nenarušuje a rekordér je umístěn tak, aby narátora, zvláště nezvyklého mluvit na mikrofon, nestresoval. Pokusí se zabezpečit (na místě tazatelova pracoviště), aby rozhovor nebyl rušen telefony pevných linek (poprosí o vypnutí mobilu!) a tazatelovými kolegy.

V. Vedení rozhovoru

a) *Vedení prvního rozhovoru*

Po úvodních zdvořilostech při setkání, zopakování hlavních okruhů rozhovoru a zkontrolování nahrávacího zařízení zapíná tazatel magnetofon a uvede: **název projektu, jméno narátora, své jméno, místo a datum konání rozhovoru, účel pro nějž se rozhovor realizuje.**

Je výhodné na počátku povzbudit narátora připomínkou předchozí dohody, např. „*Dohodli jsme se, že nám nejdříve povíte, kde jste se narodil a vyrůstal /*

jak jste prožil dětství / něco o svých rodičích a sourozencích / jaké jsou vaše nejranější vzpomínky“.

Bylo by optimální, kdyby narátor tímto okruhem začal (vzpomínky na dětství bývají z velké většiny bezkonfliktním obdobím, na které téměř každý rád vzpomíná, je též vhodné začít tímto tématem, neboť každý má z této doby mnoho vzpomínek, existuje tedy mnohem větší pravděpodobnost, že se narátor může velmi dobře „rozpovídat“) a sám pokračoval po jednotlivých okruzích. Taková situace ale nastane spíše vzácně (Pozor – může také vyprávět o „nacvičeném“ vyprávění). Častěji se narátor po určité chvíli zarazí a tápe, jak pokračovat dál. Podle toho, zda dosud inklinoval k vyprávění chronologickému nebo strukturovanému, povzbudí ho tazatel případnou otázkou k dalšímu vyprávění.

V prvním rozhovoru by měl tazatel nechat narátorovi co nejvolnější prostor. Pokud už klade otázky, pak nesmí narátora otázkami „zahltit“, to je nemá klást více otázek najednou. Otázky by měly být formulované tak, aby narátora povzbudily k objasnění dosavadních sdělení nebo k pokračování ve vyprávění. Neměly by (až na nezbytné výjimky) být kladeny tak, aby na ně narátor odpověděl „ano“, „ne“ (tzv. zjišťovací otázky, uzavřené otázky), případně jen uvedl nějaké datum nebo jméno a znovu se odmlčel.

Příklad špatně formulovaného dotazování:

Tazatel: *„Když jste se přestěhovali do X, tak jste zároveň přešel z OV KSČ na KV, tedy na vyšší funkci s většími pravomocemi a zodpovědností, že ano? Cítil jste se tam spokojený nebo vás nová funkce spíše stresovala? Ve funkci krajského tajemníka jste potom zůstal až do důchodu?“*

Narátor: *„...Ano...“*

[Není jasné, na co vlastně narátor odpovídá. Na poslední z otázek? Na dotaz k přechodu na vyšší funkci? Otázky byly navíc nápovědné: *...„větší pravomoci a zodpovědnost“*... a po poslední z nich narátor nejspíš neví, čím otázky začínaly. Vzpomíná si tedy *na kladené otázky a ne na své prožitky*. Pochopitelně potom neví, jak navázat, čím pokračovat].

Příklad správně formulovaného dotazování:

Tazatel: „*Jak se pak změnila vaše funkce, když jste se přestěhoval do X?*“

Narátor: „*Přišel jsem na kraj, tam jsem dělal tajemníka, bydleli jsme v novostavbě, ale ne paneláku, teda žádný luxus, luxus to tedy nebyl, taková vilka, říkalo se tomu okál, ale skoro sem se tam ani neukázal, na tom vejboru sem byl denně do večera, furt něco chodilo shora a my jsme to zase posílali dál na ty okresy, od nás sem znal spoustu lidí, ale třeba z P. už mñ, ani sem někdy nevěděl, s kým vlastně telefonuju, že jo, člověk si musel dávat furt pozor jako...*“

Tazatel: „*Jak jste se s tlakem té nové funkce vyrovnal?*“

Narátor: „*No, někdy... taky sem rybařil, rekreačně, žena teda ryby jako nejl, často jsem to zase pustil, dát jsem to nikomu nemohl, že aby se jako neřeklo, že jako úplatek, jo, ten stav, člověk měl někdy až nahnáno...*“ /odmlka/.

Tazatel: /po delší odmlce/ „*Nahnáno?*“

Narátor: „*No, ne zas až tak, spíš jako před těma sjezdama, když se tam něco, tak na ÚV koukali, aby to hodili na nás, jako na kraj, zodpovědný za kraj jsme byli my.*“

Tazatel: „*A vy sám jste zodpovídal za...?*“

Narátor: „*Za to zemědělství, nejdřív, a pak...*“

Na tzv. *otevřené* otázky, uvozené **Jak**, **Proč**, **Jakým způsobem** apod., nelze odpovědět ano – ne. Narátor začne vysvětlovat. Je lépe nechat jej raději zabíhat do nepodstatných detailů, než ho přerušit, protože se často k hlavní linii vyprávění vrátí sám. Tazatel by měl trpělivě snést i **chvíli ticha** – narátor vzpomíná, uvažuje, hledá nit vyprávění nebo se nad něčím zarazí. Pokud pomlka nekončí, může tazatel vstoupit *ne otázkou*, ale *zopakováním* (s povzbudivým tónem) poslední věty (části věty) narátora. Tím mu zároveň dává najevo, že ho sleduje *pozorně, se zájmem* a že je *zvědavý* na další pokračování. Podobný význam mají tazatelovy nedokončené oznamovací věty, přitakání, pobídka [„*A potom...*“; „*Říkal jste, že...*“; „*To muselo být náročné /složitě/ zajímavé...*“].

Když se narátor zarazí v řeči proto, že si nevzpomíná na nějaké jméno, místo, datum, měl by mu tazatel vypomoci, ale ani chybně uvedené datum nebo jméno neopravovat bezprostředně (u narátora by mohl vzniknout dojem, že tazatel neopravuje datum, ale JEHO). Je důležité, aby se tazatel při narátorově odmlce naučil vystihnout – někdy intuitivně, z mimoslovních projevů narátora – okamžik, kdy narátora svým vstupem *neruší* ve vzpomínání a vyjasňování vzpomínek, ale kdy už mu *pomáhá* navázat ztracenou nit vyprávění, odblokovat záraz v řeči nebo paměti. Tazatel by měl být připra-

ven na to, že v prvním rozhovoru se nemusí probrat všechny výše zmíněné okruhy a že nemusí být na závadu rozhovoru, jestliže narátor nevěnuje všem tématům stejnou pozornost a zaujetí.

Tazatel si průběžně kriticky vyhodnocuje „zabíhává“ sdělení narátora. Tam, kde je výpověď nejasná, raději počká a udělá si poznámky pro připomenutí určité následné otázky, kterou v pravý čas položí (konec rozhovoru, druhý následný rozhovor), než aby přerušil rozhovor.

Přerušit by měl tazatel narátora tehdy, když narátor nevybočí jen z právě probíraného okruhu, ale z celé *tematiky* rozhovoru. Pak je na místě, aby tazatel do vyprávění *nenásilně* vstoupil [Příkladem: „*A vy sám jste v té době...?*“, „*A jak působilo na vás, když ...?*“, „*Tehdy, říkal jste, už jste byl...*“], nejlépe tak, že upoutá pozornost narátora k němu *samotnému*.

Narátorova odmlka (nebo spíše častější a prodlužující se odmlky) může signalizovat únavu nebo prostě fakt, že narátor ze svého hlediska už téma vyčerpal a neví, jak „přeladit“, navázat nebo pokračovat. Přejít k dalšímu okruhu mu tazatel nejlépe umožní tak, že například uměle vytvoří určitou návaznost mezi dosavadním a novým okruhem. [„*Studovat při zaměstnání vám, jak říkáte, zabíralo hodně času, ale všechny své koníčky jste přeci neopustil. Mluvil jste o sportu, amatérském divadle...; Říkal jste, že veškerý svůj čas jste v 80. letech věnoval své funkci, co na to říkala rodina, měl jste čas na manželku, děti, koníčky...?*“]

Při evidentní únavě narátora (obvykle délka jednoho rozhovoru nepřesahuje 90 minut) je lépe rozhovor ukončit domluvou dalšího termínu. Pro delší životní příběh je třeba počítat s několika sezeními. Tazatel by měl umět rozpoznat signály, kdy jde o skutečnou únavu a kdy se narátor nudí. Nudu dokáže rozptýlit změna tématu, krátká příhoda (blízká tématu), kterou nabídne tazatel sám. Tazatel by neměl nikdy dát najevo, že se narátorovým vyprávěním nudí sám.

První rozhovor by měl tazatel ukončit poděkováním narátorovi a domluvit se s ním na termínu druhého rozhovoru.

b) *Co se může při rozhovoru přihodit*

Přes veškerá přípravná opatření může *selhat technika*. (Někdy se narátor ukáže jako zručnější konzultant, respektive opravář než tazatel – a to pak dalšímu rozhovoru spíše prospěje). Když je závada neodstranitelná, nezbyvá než se omluvit, poděkovat a snažit se o smlouení dalšího termínu podle časových dispozic narátora. Mělo by být zřejmé, že k selhání techniky nedošlo

nedbalostí tazatele. Tazatel musí neustále sledovat, že rekordér funguje. Totéž platí i pro mikrofon, pokud využívá vlastní zdroj energie! Trapná situace (a v některých případech i hrozící ztráta zájmu narátora pokračovat v rozhovoru) by vznikla, kdyby narátor mluvil a rekordér nenahrával, či nebyl by zapnut mikrofon. K opakování lze přimět narátora jen velmi obtížně a zřídkka. Je třeba mít také na paměti, že opakování rozhovorů může projekt neúměrně prodražit (organizace, telefony, cesta za narátorem).

Narátor může souhlasit s nahráváním rozhovoru, ale vezme si s sebou i *svůj vlastní rekordér*; s představou, že se tak „pojistí“ proti případným „změnám“. Je to buď výrazem narátorovy nedůvěry (i na základě nepřijemné zkušenosti) – nebo prostě jen přání mít svou vlastní nahrávku rozhovoru. Lze narátorovi vysvětlit, jak se nahrávky archivují, zdůraznit jejich důvěrnost v rámci projektu, ale většinou tazatelé nezbude, než se s danou situací smířit (při dnešních technologických vymoženostech nemusí o narátorově nahrávce ani vědět).

Narátor si vytvoří vztah důvěry k tazateli, ale nemusí, popř. neumí tuto důvěru rozšířit na celý projekt. V určitém momentu tazateli sdělí, že jisté informace řekne pouze jemu, ale nepřeje si je nahrávat. Může trvat na vypnutí rekordéru. Tady by měl tazatel zdvořile odmítnout rekordér vypnout. Znovu vysvětlí charakter projektu s tím, že jeho osobní zájem o nabízenou nenahrávanou informaci musí ustoupit před profesionálním zájmem a povinností získat nahraný rozhovor. Nenahrané sdělení nelze archivovat „pro příští generace“. Nenahrávaná část rozhovoru je do té míry *proti* principům orální historie a tak u neústupného narátora nezbude, než rozhovor ukončit. Vypnout rekordér během rozhovoru lze pouze za mimořádných okolností (přerušeni z hygienických důvodů, při nečekaném vyrušení „zvenčí“). Takto striktní je v otázce žádosti o nenahrávání odborná literatura. Řada narátorů však bude vyprávět o tak specifických událostech svého života, že se domníváme, že je výjimečně možné poskytnout tazateli možnost, aby na místě situaci vyhodnotil a případně pokračoval v rozhovoru i po takovém přerušeni nahrávání. Je ale nezbytné vše popsat v Záznamu o rozhovoru.

Narátor je ochoten rozhovor poskytnout, ale trvá na tom, že si k rozhovoru s sebou *přivede další osobu* (manželku, přítele, právníka...). Tazatel by se měl snažit přesvědčit narátora, že dostane kazetu, popř. jiný nosič i přepis rozhovoru a opravdu nepotřebuje mít svého svědka. Je ověřeno, že *v přítomnosti jakékoliv další osoby nabyvá rozhovor dalšího, změněného rozměru*, protože narátor se neobrací jen k tazateli, ale i k této osobě a – vědomě či podvědomě – upravuje a přizpůsobuje své vyprávění její přítomnosti. Tazatel by měl ustoupit – výjimečně – požadavku narátora na přítomnost

třetí osoby u rozhovoru pouze v případě, když narátorův věk nebo zdravotní stav ukazují na to, že třetí osobu narátor chápe jako osobní oporu a zajištění z důvodu svého zdravotního stavu či věku. Tazatel se pokusí s dotyčnou třetí osobou alespoň ujednat, že její přítomnost bude bez vstupů do rozhovoru.

V průběhu rozhovoru (v bytě narátora, v kavárně apod.) dojde k *nečekanému vyrušení třetí osobou*. V *bytě narátora* se tazatel nemůže ohrazovat proti tomu, aby do místnosti, kde se rozhovor odehrává, nevstoupil a případně v ní i nesetřval rodinný příslušník narátora. Tyto osoby nemusí průběh rozhovoru respektovat, mohou vstoupit pro své pobavení či se svými požadavky a problémy. Pokud jim narátor situaci nevysvětlí sám, nezbyvá, než chvíli počkat a má-li přítomnost a rušivé působení těchto osob trvalý charakter, ukončit rozhovor s prosbou o navržení jiného termínu a *místa*. Na veřejném místě (restaurace, kavárna) může nečekaně interferovat známý, kamarád, přítel, příbuzný jak narátora, tak tazatele. Tazatelovou povinností, jde-li o jeho známého, je zkrátit vyrušení na minimum a omluvit se za přerušeni narátorovi. Je-li rušivým elementem známý narátora, nelze se spoléhat na to, že narátor nebude preferovat rozhovor se známým před rozhovorem „na mikrofon“. Tazatel by měl chvíli počkat a potom taktně upozornit narátora na předchozí domluvu o rozhovoru a jeho podmínkách, k nimž patří nerušené prostředí. Pokud by narátor na přítomnosti známé osoby (a jejím eventuálním vstupování do rozhovoru) trval, nezbyvá v krajním případě jiné řešení, než rozhovor ukončit.

c) *Po prvním rozhovoru*

Co nejdříve, nejlépe ještě v den vedení rozhovoru by si měl tazatel celý rozhovor přehrát a bezprostředně zaznamenat všechny své postřehy, pocity, dojmy z narátora samého i z průběhu rozhovoru, respektive pořídit písemný *Záznam o rozhovoru*. Tento záznam může být opět nahraný na magnetofon a potom z něj vypsány nejdůležitější a nejmarkantnější body do *Záznamu o rozhovoru*.

Záznam rozhovoru by měl postihnout:

- charakteristické *mimoslovní projevy narátora*, jeho uvolněnost, /nervozitu/trému/nejistotu/sebejistotu... atd, *pocity tazatele* vzhledem k narátorově upřímnosti, otevřenosti, rezervovanosti, vědomým či nevědomým omylům a nepravdám;

- zjevné omyly u jmen a jiných údajů, které se nepodařilo opravit při rozhovoru;
- místa, kde se rozhovor *dotkl závažné nebo citlivé problematiky*, nové informace, faktu, nečekaného odhalení nebo naopak „zablokování“ u narátora – k těmto budou pak směřovat otázky druhého rozhovoru;
- zachytit okruhy, které první rozhovor *neobsáhl* (pro nedostatek času, únavu narátora, zaujetí sdělovanými tématy) a k těm se potom vrátit při druhém rozhovoru.
- všechny neobvyklé události, k nimž došlo v průběhu prvního. rozhovoru, to je selhání techniky, rozrušení narátora, přerušení rozhovoru vstupem třetí a další osoby apod.

Tento Záznam o rozhovoru (který v záhlaví uvádí jméno a datum narození narátora, jméno tazatele, datum a místo konání rozhovoru a název projektu, v jehož rámci se rozhovor vedl) není pouze formálním doplňkem rozhovoru, ale *plnohodnotnou součástí práce* odborníka v orální historii. Ze Záznamu by mělo pro tazatele vyplynout, k jakým konkrétním okruhům, událostem, bodům, tématům a jakou formou zaměřit druhý rozhovor s narátorem.

Zároveň tento záznam poskytne tazateli důležitou **zpětnou vazbu**: právě z něj si totiž tazatel často přesně uvědomí, ve které fázi nebo konkrétní části tématu rozhovoru se narátor „zablokoval“, ztratil soustředění, pozornost nebo zájem, případně začal projevovat známky únavy. I z toho pak tazatel snadno vyvodí, zda ztráta narátorovy pozornosti, zájmu, koncentrace byla vyvolána stavem narátora (únava, rozpaky nad určitým tématem, emocionální hnutí při vyprávění o určité životní etapě), vnějšími okolnostmi (vyrušení další osobou, komplikace s technikou, nevhodně zvolené místo rozhovoru), nebo obsahem či formou tazatelových vstupů, poznámek, otázek. Právě na tomto základě se pak tazatel rozhoduje, které oblasti (téma-ta) události zdůraznit při druhém rozhovoru, a kde naopak narátor již bližší či obohacující informace, postřehy a dojmy nesdělí (buď vypověděl všechno podstatné ze svého hlediska, či vyčerpal svoji paměť, případně je pevně rozhodnut nezacházet v určité oblasti do větších podrobností či hloubky). Tazatel si také uvědomí, který způsob jeho dotazování, povzbuzení či poznámek narátora skutečně „rozpovídal“, na jakou formu komunikace reagoval pozitivně a vstřícně, kde se naopak stáhl a slovně či mimoslovním projevem dal najevo zábrany, podráždění, neochotu pokračovat v určitém nasměrování rozhovoru.

Záznam z prvního rozhovoru tvoří nedílnou součást materiálu (spolu s nosičem – minidisc, kazeta, případně s přepisem rozhovoru), který taza-

tel předává řešiteli projektu. Čím je záznam o rozhovoru promyšlenější a konkrétnější, tím lépe pak poslouží jako důležitý pramen při analýze a následné interpretaci rozhovoru, protože zachycuje i to, co by jinak z pouhé zvukové nahrávky rozhovoru nebylo zřejmé. (Především jde o postřehy o mimoslovním projevu narátora, o jeho rozpoložení, náladě, spontánních reakcích na určitou poznámku nebo dotaz).

Tazatelův záznam o rozhovoru je konečně i nedílnou součástí přípravy na druhý rozhovor s narátorem.

K přípravě na druhý rozhovor pak náleží *ověření údajů* (dat, informací, konkrétních sdělení) narátora z dostupné literatury a pramenů, případně jejich konfrontování s údaji, získanými v předchozích a následných rozhovorech s dalšími narátory. Součástí přípravy na druhý rozhovor může být případná změna místa, kde se tento rozhovor uskuteční, opětná kontrola technického vybavení a příprava konkrétních otázek, okruhů a poznámek, které tazatel ve druhém rozhovoru použije.

d) *Vedení druhého rozhovoru*

Zatímco v prvním rozhovoru dopřeje tazatel narátorovi co nejširší prostor pro spontánní a pokud možno nepřerušované vyprávění vlastního příběhu, pak druhý rozhovor často konkretizuje témata zmíněná v rozhovoru prvním, doplňuje nebo rozšiřuje dosavadní sdělení. Tomu se přizpůsobuje i forma tazatelových vstupů do rozhovoru, který se často stává dialogem mezi narátorem a tazatelem, případně se specifičtějšími dotazy tazatele více blíží formě interview. Tazatel se pokusí, aby se ve druhém rozhovoru narátor alespoň dotkl všech základních okruhů. Připomene tedy bezprostředně ty z nich, na něž v prvním rozhovoru z časových či jiných důvodů dosud nedošlo.

Může se i vrátit k probraným okruhům, je-li tu naděje, že narátor dosud neřekl vše (ze svého hlediska) podstatné, nebo existuje-li zjevný rozpor mezi informacemi, které tazatel o určitém období či události získal z literatury a pramenů, a narátorovým líčením. U takových „sporných bodů“ by tazatelův vstup neměl mít konfrontační charakter (pokud si tazatel není jistý, že narátor polemiku uvítá či alespoň akceptuje). Tazatel může otevřeně poukázat na rozdíly mezi obsahem jiných pramenů a narátorovým vyprávěním, ale tak, aby se nedotkl jeho osobnosti. Narátor často nedobře snáší nejen zpochybnění své pravdomluvnosti a upřímnosti, ale zejména zpochybnění své paměti, případně významu role, kterou v minulosti v určitých událostech sehrál.

Vhodně a v příhodnou chvíli použitý náznak, že narátor ví (prožil) více, než doposud řekl, může pomoci uvolnit dosavadní narátorovy zábrany, přimět ho ke snaze „pochlubit se“ svou zasvěceností. Dobře erudovaný a orientovaný tazatel může pro určitý typ narátorů představovat i partnera v dialogu, s nímž je narátor ochoten probrat určité téma do větší hloubky. Narátor by ale nikdy neměl ve druhém rozhovoru získat pocit, že je svými vlastními slovy „zahnán do kouta“ nebo „usvědčen z nepravdy“. Cílem tazatele není ani ve druhém rozhovoru získat pouze „fakta“, ale především narátorovo *osobní stanovisko a vzpomínku* na prožitek.

Tazatel může při druhém rozhovoru hodně výtěžit ze skutečnosti, že během rozhovoru prvního se s narátorem do jisté míry už *osobně poznali* a navázali určitý vztah, nejlépe vztah *důvěry a spolupráce*. Není na škodu, když na počátku druhého rozhovoru tazatel nenásilně připomene ty momenty z předcházejícího rozhovoru, které vstřícný vztah pomohly navodit (i když nesouvisely s tématem rozhovoru).

Třebaže termín druhého rozhovoru musí tazatel opět přizpůsobit časovým dispozicím narátora, měl by se snažit, aby mezi oběma rozhovory nezůstal příliš dlouhý časový odstup (jako optimální se uvádí 14–21 dní). Zejména u narátorů vysokého věku a trpících určitými komplikacemi paměti, by se mohlo stát, že narátor si bude (relativně) přesně vzpomínat na událost, k níž za jeho účasti došlo před dvaceti lety, ale zcela nebo z podstatné části *zapomene*, že tuto událost již detailně popsal při prvním rozhovoru, a proto se k jejímu popisu v plné šíři vrátí. Zde potom už není jen otázkou odborné erudice, ale i *osobního taktu* tazatele, aby vystihl, jak dlouho má nechat opakované vyprávění plynout (někdy záměrně, aby zjistil shodu obou líčení a případné rozdíly), a kdy nenásilně odvést rozhovor k dalším okruhům.

U většiny narátorů lze očekávat v průběhu druhého rozhovoru větší otevřenost a sdílnost už proto, že si na tazatele určitým způsobem zvykli. Není však zcela výjimečné, že narátor po prvním rozhovoru nabude dojmu, že o sobě „prozradil“ příliš mnoho, a ve druhém rozhovoru se bude naopak pokoušet některá vlastní sdělení relativizovat, zamlžit či korigovat. Tazatel by v takovém případě neměl narátora „usvědčit“ z toho, že si sám odporuje, ale krátce zopakovat objektivní, neutrální formou obě verze podaného příběhu a podnítit ho, aby se vyslovil, které z rozdílných verzí dává přednost, a hlavně proč.

Druhý rozhovor tedy může být:

- pokračováním rozhovoru prvního (následující, dosud neprobrané etapy narátorova života, okruhy, k nimž v 1. rozhovoru nedošlo);

- prohloubením a rozšířením sdělení (vyprávění z prvního rozhovoru). Takový rozhovor bývá nejcennější!
- více méně opakováním prvního rozhovoru s případnými drobnějšími doplňky a podrobnostmi [této variantě by se měl tazatel co nejvíce vyhýbat];
- odbočením z témat (okruhů) prvního rozhovoru na nové pole, kde se mohou objevit zcela zásadní údaje, sdělení, prožitky narátora.

K ukončení druhého rozhovoru by mělo dojít spíše z iniciativy narátora než tazatele. Rozhodně by narátor neměl při druhém rozhovoru nabýt dojem, že tazatel zapomněl, co se probíralo při rozhovoru předcházejícím, případně že neví, na co se ptát. Ve vztahu k prvnímu rozhovoru smí paměť „vypadnout“ narátorovi, ale *nikoli* tazateli!

V závěru druhého rozhovoru tazatel opětně poděkuje narátorovi za poskytnutý rozhovor a ujistí jej, že přepis (popřípadě i nahrávky – vyžádá-li si je) mu budou v termínu po vzájemné dohodě doručeny. Zároveň požádá narátora, aby si vyhradil určitý čas na spolupráci s ním nebo případným redaktorem při redigování přepisu rozhovoru. Pokud se tazatel s narátorem dohodne na určitém termínu redigování rozhovoru, měl by toto datum a místo, popř. formu zopakovat v *děkovném dopise*, který po ukončení druhého rozhovoru narátorovi zašle.

Pokud se při prvním rozhovoru tazatel dohodl s narátorem na předání nějakých materiálů narátora tazateli (fotografie, výstřižky z tisku, narátorovy rukopisné poznámky, diáře, korespondence atd.), potvrdí tazatel jejich převzetí a zaručí jejich následující vrácení, kopírování, archivování, a to podle přání narátora.

e) *Záznam o druhém rozhovoru*

- musí být proveden stejnou formou a *stejně důkladně* jako u prvního rozhovoru
- měl by podchytit *případné nesrovnalosti* mezi narátorovým sdělením v prvním a druhém rozhovoru, změny narátorova postoje – k líčeným událostem či k tazateli (a rozhovoru jako takovému)
- měl by specifikovat změny (vývoj) narátorova vztahu k tazateli (otevřenost nebo rezervovanost), skryté, ale „čitelné“ záměry narátora, atmosféru druhého rozhovoru.

f) Přepis rozhovoru

Přepis rozhovoru provádí buď sám tazatel nebo písarka, *smluvní formou spojená s projektem* (viz příloha).

Osoba, která přepisuje rozhovor (sám tazatel, písarka) by měla dbát, aby přepis byl co nejpřesnější, nikoli však na úkor srozumitelnosti.

Přepis by měl zachytit především:

- přesný smysl a obsah rozhovoru,
- stylistická a jazyková specifika narátora,
- pod čarou nebo v závorce poznámku o mimořádných událostech, které rozhovor ovlivnily (přerušily, zabránily ve srozumitelnosti některé pasáže, apod.).

Přepis by měl *rezignovat* na zachycení např. defektů ve výslovnosti narátora, protože nic nesdělují ani o obsahu rozhovoru, ani o jeho formě a vytvořené atmosféře. Pokud by se v přepisu objevily, mohly by se narátora dotknout po lidské stránce. Zachycení výplňkových „vatových“ slov narátora („teď, jako, ten, jaksi, nějak“) má smysl tam, kde dokresluje narátorův slovní projev (a tím jistou část jeho charakteristiky), avšak *ne* tam, kde by jejich důsledné zaznamenání bylo na úkor *srozumitelnosti* záznamu.

Přepis nemůže zachytit, jen *opsat* mimoslovní zvukové projevy (smích, pláč, kašláním apod.) – vyznačuje se v textu v hranatých závorkách. Odmlku narátora vyjádří tři tečky v hranaté závorce.

Přepis není redakcí rozhovoru – styl narátorova sdělení by při přepisu nahrávky neměl být upravován a korigován. Tyto úpravy spolu s doplňky či případnými změnami v textu přepisu jsou záležitostí následné redakce přepisu.

VI. Analýza a interpretace rozhovoru

Analýza (rozbor) a interpretace (výklad) představují procesy, bez nichž nahrávka (záznam) a přepis rozhovoru či vyprávění zůstávají pouze uloženým archivním materiálem, který čeká, až se jej ujme badatel k vlastnímu zpracování a „vytěžení“ hodnot a smyslu získaného sdělení.

Pro kvalitní a přínosné zpracování rozhovoru či vyprávění by měl mít badatel ujasněno, ve které fázi (etapě) projektu s analýzou a interpretací začít, kdo by je měl provádět a především, k jakým konkrétním a specifickým cílům v jeho projektu tyto postupy vedou či alespoň přispívají.

Zahájené analýzy a interpretace

Na první pohled se jeví logické, že v projektu založeném na orální historii analyzujeme a interpretujeme materiál získaný v rozhovoru s narátorem, zachycený zvukovým a přepsaným záznamem.

Bylo by však či přinejmenším *ochuzením* celého postupu práce na projektu a jeho výsledků vnímat analýzu a interpretaci jako oddělené fáze práce, přicházející teprve poté, kdy je k dispozici nahrávka a přepsaný materiál, tj. po ukončení rozhovoru s narátorem. Na pořízenou nahrávku a přepis se sice soustředí hlavní část analytických a interpretačních úvah a otázek, jež si historik klade, ale vlastní počátek analýzy a interpretace by měl nastat již daleko dříve, respektive by na ně měl být již badatel důkladně připraven.

Samo koncipování výzkumného projektu, který používá metodu orální historie, navozuje, na které parciální a specifické problémy a aspekty by se měla budoucí analýza a interpretace zaměřit. Čím přesněji má historik ujasněny cíle výzkumného projektu, tím má daná přesnější vodítka, kterými směry se bude analýza a interpretace ubírat, kterých obsahových a formálních stránek rozhovoru si zvláště všimát a jaký druh poznatků a závěrů z rozhovoru vyvozovat.

Předpokladem náležitě analýzy a interpretace je seznámení badatele s historickými fakty a procesy v období, na které je jeho projekt zaměřen, a shromáždění co nejbohatších, nejobsažnějších a nejpodrobnějších informací o budoucích narátorech ještě před započatím realizace rozhovorů (viz příprava na první rozhovor). Tyto informace a poznatky umožní totiž nejen připravit dobrý rozhovor, ale lze říci, že předem (alespoň do jisté míry, protože u žádného rozhovoru nelze vyloučit překvapivý a nečekaný obrat nebo sdělení) ukáží, které prvky rozhovoru či vyprávění na sebe soustředí pozornost při analýze a budou vyžadovat citlivou a nezaulatou interpretaci.

Pokud se rozhovor s narátorem nevede k jednomu vymezenému tématu (například role narátora v jedné historické události a jeho postoj k ní), je jakýmsi předstupněm analýzy již *koncipování* otázek nebo tematických *okruhů*, jež si tazatel připraví před zahájením prvních rozhovoru s narátorem. Tyto otázky (tematické okruhy) pak na nahraném (přepsaném) rozhovoru figurují jako určitá *dělitka*, podle nichž je celek rozhovoru (někdy dílem narátora značně nepřehledný) rozčleněn na kratší sekvence, jež pak budou interpretovány nejen vzhledem k otázkám, které klade tazatel narátorovi, ale i vzhledem k otázkám, jež si historik klade v rámci celého svého projektu.

Při vlastním rozhovoru s narátorem probíhá pak určitá analýza a interpretace narátorových sdělení (vyprávění) zčásti vědomě a zčásti podvědomě jak u tazatele, tak u narátora. *Tazatel* často specifickými, doplňujícími, spontánně položenými otázkami v průběhu rozhovoru rozčleňuje (a tudíž de facto analyzuje) proud vyprávění na vyšší, tematicky sevřenější celky, vědomě či podvědomě vede narátora k podrobnějšímu, obsažnějšímu vyprávění tam, kde sdělení cítí jako podstatná, přínosná, odhalující nové skutečnosti, postoje či prožitky a stejným postupem odvádí narátora od „zabíhavých“ a pro téma rozhovoru irelevantních odboček.

Narátor zároveň už tím, jakou míru zájmu a tudíž i času vyprávění věnuje jeho určitým úsekům, také – třeba častěji nevědomě, instinktivně – rozčleňuje své sdělení na určité drobnější celky, jimž sám přiřítá určitou míru závažnosti. Toto rozčlenění se nemusí vždy kryt s předem dohodnutými tematickými okruhy či odpovídat přesně na tazatelovy otázky, ale je nutno je brát v úvahu jako vlastní, byť odborně „nezatřženou“ součást narátorovy analýzy celého tématu, k němuž rozhovor poskytuje.

Už při prvním rozhovoru se také objevují – opět u tazatele i narátora – jisté prvky *interpretace* sdělení, jež narátor přináší. Tazatel může tyto prvky své vlastní bezprostřední interpretace vnášet do rozhovoru svými poznámkami a postřehy v průběhu rozhovoru zejména tam, kde si není jistý přesným smyslem narátorova sdělení či formulace, kde v průběhu rozhovoru konfrontuje narátorovo sdělení s poznatky získanými z jiných zdrojů, nebo povzbuzuje narátora k větší podrobnosti či otevřenosti projevením vlastního postoje, názoru nebo přístupu. Takových vstupů tazatele by nicméně nemělo být příliš, jak proto, aby se jimi nepřerušoval proud narátorova vyprávění, tak zvláště proto, aby jimi tazatel narátora neovlivňoval a „nepodsouval“ mu své vlastní pojetí události či procesu, o němž se rozhovor vede.

Zejména zkušený tazatel si však může následnou analýzu a interpretaci usnadnit vhodně volenými otázkami, poznámkami, žádostmi o doplnění zejména tam, kde přímo v rozhovoru cítí, že určitá nejasnost ve vyjádření

narátora by pozdější analýzu či interpretaci rozhovoru ztížila. Například narátor při vyprávění o určité události neudrží chronologický sled vyprávění, vrací se nebo předbíhá, takže není jasné, zda se svým posledním sdělením dotýká oné události, jejích pozdějších následků nebo situace, která událost navodila. Tazatel v takovém případě může vstoupit do rozhovoru s požadavkem na zpřesnění, které usnadní pozdější rozčlenění vyprávění na tematické úseky a celky. Příklad: Tazatel: „*Ta setkání, která jste mi teď popsal, probíhala mezi vašimi kolegy už dříve/ teprve od založení..., až poté, co jste se odstěhoval?*“).

Obdobná zpřesnění může tazatel vyžadovat respektive navodit i tam, kde narátor hovoří střídavě o několika dalších osobách a v průběhu rozhovoru je nejasné, kterou z nich má právě na mysli. I pokud narátor uvede o jedné události dva odlišné hodnotící soudy, může se tazatel pokusit zjistit, zda jeden z těchto soudů není vzpomínkou na narátorův bezprostřední prožitek události a druhý pozdějším, třeba i současným hodnocením dané události. Všechny tyto tazatelovy vstupy do rozhovoru svým způsobem analyzují či se pokoušejí interpretovat narátorovo sdělení.

Narátor sám, často podvědomě, provádí určitou *autointerpretaci* svého sdělení, zejména tam, kde cítí, že jeho dosavadní sdělení by mohlo být nejasné nebo by mohlo připouštět dvojí výklad. Příkladem takové autointerpretace jsou všechny promluvy narátora, jež jsou uvozeny vysvětlením: „*Tím myslím, že..., tím jsem chtěl vlastně říci..., neberte to jako..., ale jen...*“. Těmto pasážím by měl tazatel věnovat zvláštní pozornost jak už v průběhu rozhovoru, tak při jeho zpracování a pokusit se na místě či co nejdříve po realizaci rozhovoru zjistit, zda narátor sám sebe opravoval, korigoval, měnil původní smysl a obsah svého sdělení, či je jen zpřesňoval, případně se bránil možnému následnému zkreslení (a potom proč takové zkreslení vůbec předpokládal).

Analytické a interpretační postupy uplatní tazatel pak bezprostředně po realizaci rozhovoru v průběhu vypracování *zápisu o rozhovoru*. Předmětem analýzy a interpretace se zde stává jak vlastní nahrávka rozhovoru, tak vše, co si tazatel vybaví z „body language“ narátora, všechny mimoslovní signály, jež od něj v průběhu rozhovoru dostal a které mohou posouvat či přímo měnit smysl sdělení. Analýzou všech těchto prvků rozhovoru, vyhledáním nejasných míst, rozporů ve vyprávění a soudech narátora si tazatel připraví půdu pro specifické otázky, jež bude klást při druhém rozhovoru (či dalších následných rozhovorech), jimiž pronikne do strukturování a spontánní kompozice narátorova sdělení a zjistí, jak sám narátor třídí, případně hierarchizuje jednotlivé prvky svého sdělení.

Po ukončení rozhovoru/ů s narátorem se badatel na analýzu a interpretaci rozhovoru soustředí při porovnání nahrávky a přepisu. Nahrávka (doplňená v zápisu o zachycení non-verbálních projevů narátora) je bohatším, ale méně přehledným materiálem analýzy a interpretace než přepis. Přepis už dělením do odstavců, případně poznámkami v závorkách, rozhovor určitým způsobem rozčleňuje na tematicky jednotné úseky, zároveň však postrádá možnost zachycení například ironického tónu v hlase narátora, který může obsah určitého sdělení úplně měnit. Příklad: Narátor: „*A že to byl opravdu odborník!*“ – může být pouhým konstatováním, hodnotícím soudem, vyjádřením odborného vztahu mluvčího k další osobě, ale i soudem ironizujícím, zesměšňováním ap. – záleží na modulaci hlasu a výrazu narátora.

Při provádění vlastní analýzy a interpretace rozhovoru (vyprávění) nad jeho nahrávkou a přepisem by měl historik využít svých znalostí nejen z vlastního oboru historie, ale i jazykových a psychologických poznatků, jež tvoří nedílnou součást průpravy při využití metody orální historie.

Konkrétní analytické postupy při zpracování rozhovoru

Při zpracování rozhovoru si badatel-historik musí všimnout jeho obsahové i formální stránky. Zvukový záznam i přepis analyzuje nejprve z hlediska *tematického rozčlenění* rozhovoru na kratší úseky, které se vztahují k jednotlivým tématům, ať již navozeným předem danými tematickými okruhy a otázkami, nebo spontánně pronikly do rozhovoru.

Důležité je sledovat, jakou míru pozornosti (zájmu, zaujetí) narátor jednotlivým tématům věnoval, která z nich přinesl spontánně a bez dotazů a kterými odpovídal na tazatelovu výzvu či dotaz. Tato míra pozornosti a zájmu ukazuje mnoho o vztahu narátora k jednotlivým tématům, o závažnosti, kterou pro něj osobně (dosud) mají. Historik by si měl všimnout, kde narátor pouze sleduje určitou dějovou linii, kde vypráví ucelený příběh, jehož smysl sám ozřejmí a vystihne, kde popisuje určitou událost „zvenčí“, líčí svůj vlastní prožitek a kde konečně vynáší určitý soud, hodnocení, případně objasňuje svůj názor.

Předmětem obsahové analýzy se u vyčleněných obsahových celků může stát i jejich porovnání buď s jinými rozhovory, vedenými v rámci téhož projektu, nebo s historickými poznatky, fakty a hypotézami, získanými z jiných zdrojů. Zde by měl historik velmi opatrně posuzovat, co z dosavadních poznatků a faktů může použít jako *opěrný bod* pro faktografické posuzování a hodnocení narátorova sdělení. Měl by tudíž specifikovat, co z tohoto sdělení je v souladu s dosavadními poznatky a u těch sdělení, která jim zcela či

do jisté míry odporují, si položit otázku po příčinách nalezených rozporů. Tyto příčiny mohou spočívat v tom, že narátor určité znalosti postrádal a jejich absenci případně nahrazoval vlastní „konstrukcí historické skutečnosti“, nebo je znal a neakceptoval jako objektivní poznatky a fakta, případně k nim přistupoval z takového zorného úhlu, že je hodnotil či interpretoval odlišným způsobem.

Rozpory mezi obecně přijímanými („objektivními“) fakty a poznatky a narátorovým sdělením by měl historik porovnat i se svými postřehy o rozsahu, kvalitě a výbavnosti narátorovy paměti, s kvalitou narátorových vyjadřovacích schopností, mentální úrovní a v neposlední řadě i s mírou upřímnosti narátora (vůči sobě samému i vůči tazateli) a kvalitou kontaktu, který během rozhovoru mezi narátorem a tazatelem vznikl.

Při analýze rozhovoru (vyprávění) by měl historik dbát o to, aby nezaměnil jednotlivé možné příčiny, vedoucí k uvedeným rozporům mezi narátorovým sdělením a fakty (například aby neinterpretoval jako narátorovu zdrženlivost či „neupřímnost“ momenty, které mohou být důsledkem pomalé či nepřesné výbavnosti narátorovy paměti – a naopak).

Cílem analýzy by však nemělo být pouhé porovnání narátorova sdělení se známými skutečnostmi. Cílem výzkumu prováděného metodou orální historie jsou jednak informace (nové, měnící dosavadní poznatky, shodující se s nimi) získané od narátora, jednak – a to především – *narátor sám*, jako subjekt a osobnost.

Z osobnosti narátora lze vydedukovat mnohé o sděleních, která v rozhovoru poskytl, a zároveň poskytnutý rozhovor či vyprávění je nezastupitelným materiálem, umožňujícím poznat narátorovu osobnost (a implicitně jeho roli v určité historické události nebo procesu). Předmětem analýzy a interpretace se proto musí stát i individuální, svébytné rysy narátorova slovního i nonverbálního projevu. Při tomto aspektu výzkumu je na místě začlenit do analýzy i určité kvantifikující (nikoli však statistické) prvky, umožňující rozkrýt z jazykového hlediska specifika narátorova sdělení.

Jazyková analýza rozhovoru (vyprávění)

Sledujeme, ve které mluvnické osobě se narátor vyjadřuje (nejčastěji, nebo u jednotlivých témat/částí rozhovoru). Užití první osoby jednotného čísla je nejběžnější (narátor mluví o svém životě, líčí svůj příběh), ale není vzácné, přejde-li narátor (třeba nevědomky) do první osoby čísla množného [„*my jsme rozhodli/ se domnívali/ vykonávali*“], případně do neosobního vyjádření „*tenkrát se říkalo, dělalo se tak, rozhodovalo se*“ na vyšší úrovni].

Jakkoli nechceme přeceňovat význam užití uvedených jazykových forem, pokládáme za užitečné zohlednit při jazykové analýze alespoň možnost, že narátor užitím „my“ včleňuje sám sebe do určitého širšího celku (společnosti, kolektivu, s nímž je v názorovém souladu), nebo se vědomě či nevědomky distancuje od osobního, individuálního vztahu, postoje, zodpovědnosti (tj. zda je oním širším celkem skutečně v souladu, či se v něm „ukrývá“). Záměna první osoby jednotného čísla za první osobu čísla množného může být i rutinním, navykklým vyjádřením určité „skromnosti“ narátora, nacvičenou „zdvořilostí“, která mu brání před užitím formy, již by pocítoval jako stavění své osobnosti do popředí.

Obdobně užití neosobního „se“ může znamenat snahu ukrýt, zastříť svůj osobní přístup či počínání v neosobním celku, nebo dokonce naznačit určité osobní distancování od tohoto celku a zároveň svoji určitou bezmoc vůči tomu, co „se“ dělalo, rozhodlo apod. Zároveň si historik musí být vědom, že může jít o pouhá jazyková klišé, navyklé způsoby vyjadřování, u nichž neexistuje hlubší vědomý či podvědomý motiv. Zde může být určitým vodítkem, zda narátor používá uvedené způsoby vyjádření stereotypně, náhodně, či v *určitém vztahu k tématům*, o nichž hovoří a která jsou pro něj různé závažná a citlivá.

Předmětem jazykové analýzy by se měla stát i slova či sousloví hodnotícího charakteru (jasně, tak nějak, jistě, možná, asi, zejména, hlavně apod.). Značnou výpovědní hodnotu má zjištění jejich *frekvence* v celém rozhovoru a odděleně v jeho jednotlivých *tematických úsecích*. Tato slova či sousloví mohou naznačovat, že narátor o určité skutečnosti ujišťuje tazatele (či sám sebe), případně ji relativizuje, zpochybňuje, zdůrazňuje svoji vlastní jistotu (nejistotu). Na druhé straně nelze vyloučit, že uvedená a další podobná slova a slovní spojení, zejména vyskytují-li se *rovnoměrně* v celém rozhovoru, či beze vztahu k závažnosti a citlivosti probíraných témat, mají charakter a funkci pouhých výplňkových, „vatových“ výrazů, oslích můstků či jazykových klišé narátora. (Zde je na místě uplatnit i hledisko psychologické a sledovat, zda frekvence těchto výrazů nesouvisí hlavně s nárůstem únavy narátora, slabší vybaveností lexika, snahou o plynulost rozhovoru, či není např. výrazem jeho nervozity a trémy před mikrofonem).

Větná skladba, poměr jednoduchých vět a souvětí (a u souvětí poměr souvětí souřadných a podřadných a jejich jazyková kompozice) vypovídají hlavně o vzdělání narátora, jeho sečtělosti, obratnosti v mluveném projevu, zvyku hovořit „na veřejnosti“ a „před mikrofonem“. Plynulý, gramatický korektní a syntakticky dobře strukturovaný jazykový projev vypovídá do jisté míry o narátorově „kulturní úrovni“, ale může v určitých případech nazna-

čovat i skutečnost, že zdánlivě spontánní vyprávění si narátor (například podle předem daných tematických okruhů) předem připravil a dokonce „nacvičil“, případně své sdělení již několikrát „přehrál“ před mikrofony různých tazatelů a médií.

Naopak prostší, syntakticky jednodušeji strukturovaný projev, zárazy ve větě, nedokončené věty, odmlky uprostřed vět apod. mohou ukazovat jak na důvody „věcné“ (neznalost faktů, opatrnost při vyjadřování), tak psychologické (nervozita, tréma, problémy s výbavností vzpomínek i slov) i jazykové (právě snaha vyhnout se jazykovým klišé, hledání vhodného výrazu, snaha o zpřesnění či naopak vyhnoutí se příliš přesnému nebo osobnímu vyjádření). Z věcného i jazykového hlediska by měla analýza postihnout narátorovy tendence k opakování (slov, vět, celků sdělení), odbočky (ve větách, souvětích i tématu, k němuž se narátor vyjadřuje), elize (výpusťky, vynechávky slov, části vět, konkrétních dat, informací a sdělení).

Všechny uvedené (i další, z konkrétního rozhovoru či vyprávění vyvozené) jazykové fenomény je třeba analyzovat v souvislosti s věkem, zdravotním stavem, vzděláním, společenským postavením (profesí, prostředím) narátora. Určitý jazykový fenomén i celý projev může poskytnout cenné postřehy o psychologii narátora a zároveň z něj lze vydedukovat, proč se jeho jazykový projev utvářel do podoby, jež zachycuje nahrávka a přepis rozhovoru.

Specifika analýzy a interpretace rozhovoru (vyprávění)

Jestliže se analýza a interpretace při zpracování rozhovoru navzájem prolínají a doplňují, existují určitá specifika, která vedou k *odlišení* těchto pojmů a tím i jejich konkrétních postupů.

V užším slova smyslu pod pojmem *analýza* budeme mít na mysli především ty postupy při zpracování rozhovoru (vyprávění), které rozčleňují, dělí a specifikují celek rozhovoru (vyprávění) na určité úseky, části či prvky, jež jsou obsaženy v *rozhovoru samém*. Historikův přínos zde spočívá právě v tom, jaká *kritéria* (obsahová, faktografická, psychologická, jazyková) si zvolí pro jejich rozčlenění, jak vystihne jejich podstatu a výpovědní hodnotu pro rozhovor, osobnost narátora a cíle výzkumného projektu.

Pod pojmem *interpretace* v užším slova smyslu pak chápeme ty postupy, při nichž badatel na základě strukturované, analyzované výpovědi narátora vysvětluje *smysl* jak toho, co bylo v rozhovoru (vyprávění) sděleno *výslovně*, tak *smysl*, který v narátorově sdělení *odkrývá* či *vysvětluje*, případně zařazuje do kontextu, daného charakterem celého projektu.

Postupy interpretace jsou o to složitější než postupy dosavadní analýzy, že interpret se musí mít neustále na pozoru, aby v nahrávce (přepisu) rozhovoru tento smysl skutečně jen odkrýval a pokoušel se jej vyložit, aniž by narátorovu sdělení určitý smysl *podsoval* či *vkládá*, ať už na základě své historické erudice nebo vztahu, který si vůči narátorovi vytvořil, či svých vlastních názorů, soudů, hypotéz a očekávání.

(Je-li tedy zcela korektní, „opraví-li se“ narátor v průběhu rozhovoru *vsuvkou* „*Tím chci říct / Tím myslím vlastně, že / Tím nechci říct, naznačit, ... atd.*“, měl by se interpret pokud možná zdržet vyvozování, co narátor „chtěl říci“ [avšak neřekl], co myslel „jinak“, než skutečně sdělil. Zde totiž hrozí určité nebezpečí, že by interpret vkládal „do úst“ své *vlastní* názory, postřehy či soudy).

Určité opatrnosti je třeba i tam, kde se interpret pokouší dovést, co ve své podstatě (smyslu, po domyšlení, s přihlédnutím ke všem okolnostem) znamená to, co narátor skutečně řekl. (Neboť: pro koho znamená? Pokud je jedním cílem rozhovoru přiblížit narátorovu osobnost, pak jakýkoli výklad, opis, převyprávění narátorova sdělení ve snaze přiblížit a „lépe“ vystihnout jeho smysl, je spíše *introspekci tazatele*, než skutečným přiblížením narátora).

Přitom snad není v moci historika, aby při interpretaci rozhovoru *zcela* potlačil svoji vlastní osobu, názory i vztah k narátorovi. Například Steiner Kvale (a řada dalších specialistů v orální historii) doporučuje, aby každý realizovaný rozhovor interpretovalo *nezávisle* na sobě *několik* výzkumníků, jejichž interpretace pak mohou být předmětem společné diskuse a srovnávání jednotlivých postřehů a výkladů. Konečným cílem takového postupu přitom nemělo být dosažení nějaké „dohody“ o smyslu narátorových sdělení, ale právě jasné ozřejmění toho, jak a proč se individuální interpretace narátorových sdělení různí.

Finálním výsledkem takové interpretace by pak byl souhrn jednotlivých „výkladů“, aniž by si kterýkoliv z nich činil nároky na svrchovanou objektivitu a průkaznost. Takto vypracovaná interpretace je velmi přínosná právě proto, že ukazuje různé možnosti výkladu nejen narátorových sdělení, ale ve své podstatě i historie (historického procesu) samé. Realizovat ji je však možno pouze tam, kde to dovolují materiální (finanční) a personální podmínky výzkumného týmu, zpracovávajícího projekt, jenž využívá orální historie, a kde takový postup vyžaduje charakter celého výzkumného projektu a *závažnost* shromážděného materiálu. Tam, kde výzkumný projekt zahrnuje řadu narátorů (ať již se vyslovují k jednomu tématu nebo líčí své životní příběhy), bylo by prakticky velmi obtížné, ne-li nemožné, aby každý rozhovor

(vyprávění) byl podroben několika interpretacím. V rámci projektu, který pracuje s větším počtem narátorů, je účelné aplikovat tento postup u těch vyprávění (rozhovorů), která výzkumný tým posoudí jako nejpřínosnější a nejzávažnější pro celý projekt.

Vzhledem k tomu, že výzkumný projekt často shromáždí od narátorů materiál obsahující řádově stovky hodin nahrávek a stovky, spíše ale tisíce stran přepisu rozhovorů, je pro orientaci v takovém množství materiálu vhodné provést *kondenzaci* jednotlivých rozhovorů (vyprávění) podle předem dohodnutých *interpretačních kritérií* v celém výzkumném týmu. Výsledkem této kondenzace je přehledná řada „resumé“ jednotlivých rozhovorů (vyprávění), která vypouštějí nezbytný balast a zachycují buď nová data a fakta poskytnutá jednotlivými narátory, či specifické rysy těchto vyprávění, případně postoje a názory narátorů, které pomáhají osvětlit historické téma, proces či problematiku. Takto získaná „resumé“ lze pak navzájem porovnat snáze než celý původně shromážděný materiál, a hledat v nich odpovědi na otázky, které si historik ve výzkumném projektu položil.

V téměř každém rozhovoru (vyprávění) se vyskytují jak informace (fakta, postoje, postřehy, názory) narátora, které jsou pro výzkumný projekt důležité, přínosné, relevantní z hledisek, na nichž byl projekt vystavěn, a zároveň *místa hluchá*, odbočky od hlavního tématu, „zapovídání se“ narátora, opakování již sděleného, „zabřednutí“ do bezvýznamných detailů. Při analýze (a jako předpoklad pro interpretaci) je nutné provést *hierarchizaci* shromážděných údajů v každém rozhovoru *podle míry jejich závažnosti* pro celý projekt.

Při provádění této hierarchizace (jakožto součásti interpretace rozhovoru/vyprávění) je nezbytné specifikovat, z jakého hlediska je ten který prvek či pasáž vyprávění nebo rozhovoru postaven v této hierarchii na určité místo. Zde může historik uplatnit tři základní hlediska:

- 1) *hledisko samotného narátora* (tedy vyčlenění sdělení, která narátor výslovně, tónem hlasu, celým svým chováním a projevem sám zdůraznil jako důležitá a klíčová ve své výpovědi);
- 2) *hledisko odborníka* (tedy sdělení, fakta, názory, přinášející nová data či informace nebo svým obsahem a formou měnící dosavadní výklad(y) určitého historického procesu, etapy, problému);
- 3) *hledisko širší veřejnosti* (tedy sdělení, která jsou ve významném vztahu k obecnému pojetí určitého historického procesu, události, atd., případně která širší veřejnost přímo oslovují, nebo ta, kde narátor prostřednictvím rozhovoru/vyprávění komunikuje nejen s tazatelem, ale záměrně, byl zprostředkově, právě s touto veřejností).

Jistou obdobou této hierarchizace je interpretace rozhovoru (vyprávění), již je možno též provádět ze tří různých zorných úhlů:

a) z *hlediska narátora* – interpret se snaží proniknout do narátorovy osobnosti, specifikovat ze shromážděného materiálu jeho charakterové rysy a vlastnosti, hledá souvislosti mezi událostmi narátorova života a postoji, které na jejich základě narátor zaujímá k určitým historickým procesům, etapám, problematice;

b) z *hlediska obsahu vyprávění/rozhovoru* – interpret sleduje, kterým událostem a proč přisuzuje narátor mimořádnou závažnost, ve kterých partiích rozhovoru/vyprávění uvádí nové, obohacující údaje či stanoviska, a kde se naopak shoduje s obecným míněním, či více méně automaticky opakuje obecně známá fakta či obecně přijímaná stanoviska a soudy;

c) z *hlediska cíle projektu* – interpret se zaměřuje na ty momenty rozhovoru/vyprávění, kde narátor poskytl (vědomě či nevědomky) nové obohacující či korigující informace, názory a stanoviska k otázkám, které výzkumný projekt řeší.

Právě na cílech výzkumného projektu a konkrétních způsobech jeho řešení pak závisí, která z výše uvedených hledisek budou při interpretaci shromážděného materiálu aplikovaná nejdůsledněji. Při vlastní analýze a interpretaci rozhovoru (vyprávění) se zároveň uplatňují různé *přístupy interpretace* (historika) ke shromážděnému materiálu obecně. Některé tyto přístupy, jež by bylo možno ve zkratce charakterizovat jako *psychoanalytické, hermeneutické, fenomenologické a postmodernistické* sice vycházejí z historiografických, psychologických, sociologických a filozofických postupů a metod, avšak mohou být zohledněny, a alespoň do jisté míry uplatněny i v interpretaci materiálu, shromážděného v rámci projektu, zpracovávaného historiky. Vlastním cílem historika je postihnout vztah mezi jednotlivcem a širšími společenskými skupinami v určitém historickém procesu, respektive roli jednotlivce v tomto procesu, případně způsob, jak jednotlivec určitý historický proces reflektuje.

Psychoanalytický přístup vycházející z psychoanalýzy, uplatňované k diagnostickým a terapeutickým účelům v psychologii, tak upozorňuje historika např. na možné vztahy mezi vědomým sdělením a podvědomým úmyslem narátora. Obeznamnost se základy psychologie je všeobecně důležitým předpokladem kvalitního výzkumu, realizovaného metodou orální historie, protože ukazuje na ty stránky lidské osobnosti (jejího cítění, vnímání, konání a projevu) a vztahů mezi nimi, které by jinak zůstaly skryté, třebaže se nezbytně uplatňují i ve vztahu jednotlivce k historickému procesu a událostem.

Hermeneutický přístup, vycházející z analýzy uměleckých děl, případně religiálních textů, pomáhá odkrýt skrytý, symbolický smysl narátorova sdělení, rozkrýt v něm případně alegorie, metafory a obrazná vyjádření, i jejich (ať již obecný či konkrétní osobností chápaný a vnímaný) smysl.

Fenomenologický přístup vychází z fenomenologické školy novodobé filozofie (založené L. Husserlem) a na rozdíl od *empirického* pojetí, založeného na zkoumání reálných, konkrétních faktů, hledá i v rozhovoru (vyprávění) vlastní čistou „podstatu“ sdělení narátora.

Postmodernistický přístup, pojímající svět a člověka v něm jako daný celek, který je pouze lidským myšlením uměle a nedokonale strukturovaný, ukazuje historikovi zvláště na omezení, vyplývající ze snah o důsledné (obsahové, tematické atd.) strukturování vyprávění (rozhovoru) a upozorňuje jej, že i po důsledné analýze zůstává vlastní rozhovor (vyprávění) spontánním produktem narátora (případně dialogu mezi ním a tazatelem).

Všechny uvedené postupy analýzy a interpretace a rovněž přístupy k nim jsou důležitou součástí zpracování materiálu, získaného metodou orální historie, ale jejich konkrétní použití se tříbí teprve právě při práci s nahranými a přepsanými rozhovory (vyprávěními), jež často už svým obsahem a formou poskytnou určité vodítko, který z uvedených přístupů bude neefektivnější.

VII. Finanční zajištění, organizace a technické zabezpečení projektů *orální historie*

Každý projekt založený na využití metody orální historie by měl být zahájen stanovením konkrétních cílů. Z jejich definování pak vyplývají další aspekty projektu, především jeho financování, organizace a technické zabezpečení.

Finanční zajištění projektu

U každého projektu je vhodné dosáhnout rovnováhy mezi cíli a zdroji. Omezené zdroje a finanční prostředky mohou limitovat původní cíle projektu. Je známo, že nemálo projektů skončilo proto se zanedbatelnými výsledky (např. pouhým sběrem kazet s neidentifikovatelnými, nezpracovanými

a nepoužitelnými rozhovory). Další dobře koncipované projekty, které se zprvu pokoušely interviewovat velký počet narátorů, byly nakonec příliš zúženy nebo přinesly jen velmi povrchní rozhovory, jež neodpovídala původním cílům a potřebám výzkumu.

Při zahájení projektu založeného na využití metody orální historie je nutno počítat s následujícími náklady na:

- plat pro manažera projektu
- plat pro vyškolené tazatele
- technické zařízení
- cestovné (automobil, autobus, vlak)
- další náklady související s cestováním (stravné, ubytování atd.)
- přepis nahrávek rozhovorů
- katalogizace a indexace rozhovorů
- kopírování (toner, papír)
- telefon + poštovné
- drobný materiál pro záznam rozhovorů (nosič – MD, kazeta, CD, baterie)
- další nepřímé výdaje instituce – režie pracoviště (světlo, otop, voda atd.)

Nejvyšší finanční zátěží pro každý projekt realizovaný metodou orální historie je plat pro manažera, resp. tazatele, kteří na projektu spolupracují. Zejména rozsáhlejší projekty se bez zkušeného manažera neobejdou (viz dále o administrativním zajištění projektu). Některé, zvláště zahraniční projekty, využívají k dotazování služeb dobrovolníků, jiné spoléhají na spolupráci s vyškolenými tazateli.² V našich podmínkách využíváme v ojedinělých případech pomoci studentů, kteří se o metodu orální historie zajímají. V projektech, které již byly realizovány, případně které právě probíhají, se však spoléháme téměř výlučně na pomoc vyškolených tazatelů.

Formou finanční odměny, případně smluvního platu je zajišťován také přepis rozhovoru, který bývá značně nákladný. V našich podmínkách využíváme nejčastěji vyškolených písařek, u některých projektů je dohodnutým a dodržovaným pravidlem, že si tazatelé rozhovor přepisují sami. V zahraničí je běžné využívat především u rozsáhlých projektů služeb firem zabývajících se přepisem rozhovorů.³

---

² Například podle Southern Oral History Program činila odměna pro tazatele v USA v roce 2000 (podle stupně jeho zkušenosti) 200–500 dolarů za jeden rozhovor.

Technické zařízení představuje další finančně náročnou složku projektu. Zahraniční zkušenosti doporučují pořídit co možná *nejkvalitnější záznamovou techniku* (záznamník + mikrofon), jakož i další techniku pro pozdější přepis (přepisovací zařízení) i pro uložení rozhovorů v digitální podobě s možností pozdější indexace rozhovoru (kvalitní PC s odpovídajícím software). Někteří badatelé si půjčují zařízení od jiných institucí, případně podniků, a po skončení projektu je vracejí.

Pokud je projekt koncipován pro širší území, případně celý státní útvar, tvoří podstatnou složku rozpočtu náklady na dopravu, resp. náklady související s cestováním (stravné + ubytování). Zde je nutno mít na paměti, že mnohdy je třeba uskutečnit dvě, případně tři návštěvy interviewované osoby.

Další výdaje mohou tvořit náklady na telefonní hovory. Přitom čas telefonního hovoru nezávisí na tazateli, ale právě na potenciálním narátorovi, který klade otázky ohledně rozhovoru, jeho délky, zaměření, možné ochraně osobních údajů apod. Právě *první* kontaktování narátora, které může být telefonické, je přitom *stejně* pro nastolení jeho důvěry a poskytnutí souhlasu s rozhovorem. Tazatel by proto neměl hovor ukončit, dokud nezodpoví všechny dotazy potenciálního narátora.

V poslední době v souvislosti s klesajícími cenami všech typů nosičů záznamu je méně finančně náročné (v porovnání s výše uvedenými položkami) zakoupení kompaktních disků (CD), resp. minidisků (MD). V každém případě lze doporučit zakoupení co nejkvalitnějších nosičů záznamu, protože výzkumník může ztratit nenahraditelné interview právě vinou nekvalitního výrobku.

Jaké má výzkumník využívající metodu orální historie možnosti získat finanční prostředky na pokrytí výzkumného projektu?

- 1) Zastřešení institucí, která výzkumnému týmu zadá projekt jako úkol v rámci zaměstnání v dané instituci (fakulta – ústav); zadavatel projektu je zde zároveň jeho finančním garantem.
- 2) Další v podstatě standardní metodou je žádost o výzkumný grant – v tomto směru byly zatím například využity prostředky grantových agentur.
- 3) Jiné (finanční podíl více institucí na projektu, z jehož výsledků pak tyto instituce čerpají).

---

³ Stejný zdroj uvádí plat pro písáku, který činil 12–15 dolarů za hodinu přepisu rozhovoru, přičemž je počítáno, že hodina záznamu zabere zhruba 5 hodin přepisu.

Personální zajištění a organizace projektu

Personální zajištění projektu se vždy odvíjí od jeho rozsahu. U méně rozsáhlých výzkumných úkolů obvykle stačí jeden výzkumník + jeden spolupracovník, který je zároveň manažerem i tazatelem. U středních a širších projektů tvoří výzkumný tým vedoucí a jeho spolupracovníci, kteří jsou od samého počátku informováni o cílech projektu, jeho konkrétních fázích a časově limitovaných úkolech.

Každý větší projekt potřebuje manažera nebo koordinátora, který může být zároveň jedním z tazatelů a též pořizovat přepis rozhovoru. Manažer projektu připravuje grantový návrh, zřizuje, resp. sestavuje poradní výbor, vyhledává budoucí tazatele, zajišťuje vhodné narátory pro daný projekt. Dále si osvojuje veškerou techniku, která se bude v celém průběhu projektu používat. Vede korespondenci, vytváří archiv nebo kartotéku narátorů, veškeré korespondence s narátory, včetně smluv, právních ujednání o poskytnutí realizovaného rozhovoru příslušné výzkumné instituci. Manažer zajišťuje archivování záznamů o rozhovorech, zařizuje přepis rozhovorů, organizuje školení tazatelů a jejich trénink pro vedení rozhovorů, resp. používání techniky. V průběhu výzkumného projektu zajišťuje komunikaci mezi vedoucím a členy týmu, schůzky týmu a konzultace se zájemci o orální historii, případně se studenty vysokých škol. Pořizuje a vede evidenci (účetní, administrativní) výjezdů za narátory, nákladů na příslušnou techniku, pracovního materiálu a pracovních smluv (ostatní osobní náklady – dohoda o provedení práce či dohoda o pracovní činnosti, případně faktur) s externími spolupracovníky projektu. Manažer rovněž zajišťuje budoucí uložení nahraných rozhovorů ve zvolené instituci (vědeckém ústavu, knihovně, archivu). Po dobu trvání výzkumu zajišťuje příslušnou publicitu projektu až po jeho konečnou prezentaci (publikace, výstava, debata v médiích atd).

V závislosti na rozsahu projektu spolupracují na daném výzkumném úkolu tazatelé. Tazatelé se zúčastňují schůzek, kde se seznamují s problematikou daného výzkumu, se zásadami a postupy při vlastním vedení rozhovorů (1. a 2. rozhovor) a formou a důležitostí zpracování záznamu o realizovaném rozhovoru, který je později využit pro analýzu daného interview. Tam, kde narátor souhlasí, může zkušený tazatel k rozhovoru přizvat začínajícího pracovníka, studenta, který tak získá první zkušenosti s vlastním vedením rozhovoru. S jednotlivými tazateli je uzavřena smlouva o mlčenlivosti.

Přepis rozhovoru a jeho redakce (pokud je plánováno publikování rozhovorů) jsou nedílnou a velmi důležitou součástí celého procesu „vytváření“

rozhovoru. Proto se na zajištění kvalitního přepisu a redakce klade velký důraz. Osoby pořizující přepis jsou seznámeny s pravidly tohoto procesu při samostatném školení.

Jak osoby, které rozhovory přepisují, tak i osoby, které rozhovory redakčně zpracovávají, podléhají stejně jako tazatelé povinnosti podepsat a dodržovat smlouvu o důvěrnosti veškerých v rozhovorech obsažených údajů [Viz příloha č. 3 a č. 4]

Technické zabezpečení projektu

Výzkumný tým zvolí pokud možno jednotný způsob záznamu rozhovoru, resp. jeden nosič pro archivování rozhovorů. Kvalitní záznamová technika (záznamník + mikrofon) je pro každý projekt založený na metodě orální historie *naprostou nezbytností*. Doporučuje se vysoký standard Hi-Fi. Je poměrně často využíván záznamník MD nebo již rozšířené digitální záznamníky. U rozsáhlejších projektů se výzkumný tým neobejde bez přepisovací soupravy, pro zpracování a editaci rozhovorů je třeba kvalitního PC.

Obecné zásady pro práci tazatele

Tazatel si musí být vědom, že narátor ze své svobodné vůle poskytuje (daruje) své vzpomínky, prožitky, vyprávění, a podle toho k narátorovi přistupovat *jakožto k dárci*.

Tazatel si musí být vědom, že jeho cílem je získat kvalitní rozhovor, nikoli narátora soudit, vychovávat, přesvědčovat, korigovat v postojích či faktech a podle toho k němu přistupovat *jako k osobnosti*.

Tazatel si musí být vědom, že zatímco narátor má být co nejvíce spontánní, upřímný a osobní, on sám je v pozici profesionála, který *svoji vlastní osobnost* nemusí zastírat a podřizovat narátorovi, ale *ovládat* a mít pod kontrolou *v zájmu projektu* a své účasti na něm.

Tazatel není vlastníkem nahrávky (a případného přepisu) rozhovoru.

Z toho plyne, že:

Není oprávněn poskytnout (předat, zapůjčit, okopírovat, přehrát, dát číst) rozhovor *žádné další osobě*, než řešiteli/řešitelům projektu, případně se svolením řešitele projektu těm spolupracovníkům na projektu, které řešitel jmenovitě určí (písarčky, techničtí pracovníci, redaktor apod.). [Viz příloha č. 3. a č. 4 o ochraně osobních údajů].

Není oprávněn poskytnout informace o průběhu rozhovoru, obsahu rozhovoru a narátorovi samém žádné další osobě, než řešiteli/řešitelům projektu, případně těm spolupracovníkům na projektu, které řešitel jmenovitě určí.

Pro nakládání *se záznamem* o rozhovoru platí stejná omezení jako pro nahrávku a přepis rozhovoru. Tato omezení platí pro celé období trvání projektu a jsou přesně specifikována ve smlouvě, kterou na počátku své účasti na projektu podepisuje tazatel s řešitelem/řešiteli projektu.

Tazatel je povinen respektovat všechna ustanovení, body a podmínky obsažené ve smlouvě, kterou podepisuje narátor s institucí (řešitelem projektu/tazatelem) o poskytnutí rozhovoru.

Narátor smí zapomenout, co už řekl. Tazatel ne. Narátor smí tazatele nudit. Tazatel narátora ne. Narátor si může v údajích prvního a druhého rozhovoru odporovat. Tazatel ne.

VIII. Orální historie a soudobé písemné prameny

Metoda orální historie nepředpokládá – zejména u širěji koncipovaných projektů – detailní, badatelský zájem jednotlivých tazatelů o konkrétní téma či osobu narátora. Jinak řečeno – badatelský tým, který se sešel nad jistým projektem realizovaným metodou orální historie, ve své většině není sestaven z odborníků, který daný problém dlouhodobě studují a interpretují na podkladě důkladného a komplexního studia původních pramenů. V našich podmínkách je také prakticky nemožné sestavit početnější řešitelský tým z takto výrazně profilovaných odborníků. Použití metody orální historie je však mnohostranné a neomezuje se jen na široce pojaté projekty, kde tato metoda je metodou dominantní. Naopak v praktické badatelské činnosti historika soudobých dějin převažují témata, kde orální historie je pouze jednou z mnoha metod, kterými se badatel snaží uchopit a interpretovat minulé děje. Zde se potom především uplatňuje intervier (rozhovor), ve kterém historik zkoumá určitou konkrétní historickou událost. Relevance takto vedeného rozhovoru je v tomto případě přímo úměrná předcházejícím tazatelovým znalostem, které získal z různých zdrojů včetně studia původních písemných pramenů.

Také při realizaci životopisného vyprávění v zásadě platí, že předcházející hlubší znalosti tazatele o životě a činnosti narátora jsou velmi vítaným

předpokladem pro úspěšné vedení rozhovoru; tazatel navíc získává pomyslnou psychologickou „převahu“ a jistotu. Při vedení vlastního rozhovoru by však bylo chybou, aby se takto „připravený“ tazatel omezil na prosté „porovnání“ svých předem získaných znalostí se subjektivní výpovědi narátora. Obojí poznatky historik využívá především při vlastní interpretaci životopisného vyprávění. I při životopisném vyprávění postupujícím podle předem vypracovaného schématu je rozhodně možné – domníváme se i nanejvýš účelné – eventuálně věnovat pozornost i dílčím, konkrétním tématům, která jsou dalším předmětem tazatelova badatelského zájmu. Musíme si totiž uvědomit, že samotná životopisná vyprávění vytvářejí pro budoucí generace cennou a nenahraditelnou pramennou základnu.

Cílem našeho dalšího výkladu je snaha seznámit stručně uživatele metody orální historie se základní problematikou využití soudobých písemných pramenů a současně se pokusit ozřejmit legislativní rámec zpřístupnění těchto pramenů badatelské veřejnosti.

Jak vzniká archiválie?

Podle platného archivního zákona (zákon ČNR č. 343/92 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon ČNR č. 97/1974 Sb., o archivnictví) jsou státní orgány, obce, právnické osoby i fyzické osoby při provozování podnikatelské činnosti povinny zajistit odbornou správu písemností vzešlých z jejich činnosti, dále dbát na jejich řádnou spisovou evidenci, účelné a bezpečné ukládání a jejich řádné vyřazování při skartačním řízení.

V praxi toto zákonné ustanovení znamená, že každý z výše uvedených subjektů má vypracovat vlastní spisový a skartační řád, jehož součástí je spisový a skartační plán, případně doplněný skartačním rejstříkem a zřídit spisovnu.

Spisový a skartační řád je interní předpis stanovující základní podmínky pro vedení spisové služby organizačního subjektu a provádění skartačního řízení; skartační rejstřík „třídí“ jednotlivé druhy písemností vznikající v příslušném organizačním subjektu a současně jim přiděluje skartační znaky a skartační lhůty. Skartační znaky (A, S, V) vyjadřují stupeň dokumentární hodnoty dané písemností a způsob, jakým se s písemností naloží po uplynutí skartační lhůty. Skartační znak „A“ označuje písemnosti trvalé hodnoty (archiválie), skartační znak „S“ slouží k označení písemností dokumentárně bezcenných a archivní znak „V“ znamená, že dokumentární a trvalá hodnota písemností bude opětovně posuzována po uplynutí skartační lhůty, kdy tato písemnost bude určena buď k archivaci, nebo ke zničení. Archivní lhůty

potom značí počet let, po které budou dané písemnosti od svého vzniku uloženy ve spisovně „domovského“ organizačního subjektu.

Po uplynutí příslušné archivní lhůty dochází ke skartačnímu řízení, jehož výsledkem je uložení písemností označených archivní znakem „A“ v příslušném archivu, skartace (zničení) písemností označených archivní znakem „S“ a posouzení dokumentární hodnoty u písemností označených skartační značkou „V“. Pro uložení písemností v organizačním subjektu do uplynutí skartačních lhůt slouží spisovna.

Uvedme modelový a ideální případ vzniku archiválie. Na sekretariát rektora Univerzity Palackého přichází žádost Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR o detailní přehled vědeckovýzkumné činnosti UP za léta 1995–2000. Sekretariát zapíše tuto písemnost do podacího deníku a přidělí písemnosti číslo jednací (pořadové číslo písemnosti lomené posledním dvojčíslím kalendářního roku). Tento administrativní akt slouží k základní evidenci písemnosti na sekretariátu rektora UP. V požadovaném termínu sekretariát zpracuje a odešle na ministerstvo inkriminovaný rozbor. Číslo jednací této písemnosti je shodné s číslem jednacím ministerské žádosti; žádost s kopií rozboru je uložena v příruční registratuře sekretariátu rektora UP. Poté sekretariát rektora protokolárně předá tento rozbor (samozřejmě společně s dalšími písemnostmi) univerzitní spisovně. Podle platného spisového a skartačního plánu je příslušný rozbor o vědeckovýzkumné činnosti UP označen skartační značkou „A“ se skartační lhůtou „5“. Tento rozbor je tedy uložen ve spisovně po dobu pěti let a poté prostřednictvím skartačního řízení přechází do archivu k trvalému uložení (tj. stává se archiválií), kde poslouží jako důležitý doklad činnosti Univerzity Palackého ve druhé polovině 90. let dvacátého století.

Z výše uvedeného výkladu je patrné, že historik soudobých dějin při zpracování výzkumných témat se může pokusit využít písemnosti uložené ve spisovnách jednotlivých institucí. V tomto případě samozřejmě zcela závisí na ochotě dané instituce příslušné materiály pro práci historika zpřístupnit.

Při realizaci vlastních rozhovorů by měl mít tazatel na paměti, že i konkrétní narátor může být držitelem nejrůznějších materiálů, které se vztahují k různým obdobím jeho života. Může se jednat o písemnosti osobní povahy (např. deníky, korespondence, diáře apod.), nejrůznější materiály fotografické, filmové či audiozáznamy, ale i písmenosti úřední povahy (např. rozsudky ze soudních přelíčení).

Pokládáme za potřebné, aby se historik-tazatel pokusil přesvědčit narátora, aby narátor nejdůležitější z těchto materiálů zapůjčil k jejich okopírování. Naopak nepokládáme za vhodné, aby se tazatel pokoušel získat od

narátora originály těchto materiálů, což platí zejména o písemnostech osobní povahy. V případě významných osobností je nanejvýš vhodné, aby tazatel upozornil na existující písemnosti příslušný archiv; ten potom může – i ve spolupráci s tazatelem – zahájit jednání o převzetí narátorových písemností do svého držení. Tzv. osobní fond dané osobnosti uložený v příslušném archivu tak bude kvalifikovaně uchován pro využití dalšími badateli.

Zpřístupnění soudobých archiválií

Tato problematika je nanejvýš složitá a komplikovaná. Různorodý výklad příslušných legislativních norem vede potom v praxi k odlišným postojům jednotlivých archivních pracovišť, což často přináší diskrepance mezi archiváři a badatelskou veřejností. Zdůrazňujeme, že náš následující pokus o výklad této problematiky je pokusem subjektivním. Je více než pravděpodobné, že jiní autoři – archiváři, neřku-li právníci – by formulovali výklad jiný, v mnoha aspektech pak dokonce zcela odlišný.

Co říká o zpřístupnění soudobých archiválií platný archivní zákon? V prvním odstavci paragrafu 11 archivního zákona se uvádí: „Každý může nahlížet do archiválií, které jsou uloženy v archivech. Do archiválií mladších 30 let lze nahlížet je se souhlasem ředitele nebo vedoucího archivu, kde jsou archiválie uloženy.“ Potud je výklad zákona jasný a nepotřebuje další komentář. Jenže již následující odstavec archivního zákona celou situaci silně komplikuje: „Souhlas k nahlížení do archiválií mladších třiceti let nelze udělit, jestliže by nahlédnutím do archiválií byla ohrožena bezpečnost státu nebo veřejná bezpečnost nebo právem chráněné zájmy osob. Z těchto důvodů se odepře nahlížení do ostatních archiválií.“ Připomeňme, že archivy mohou znemožnit přístup k archiváliím, kterou jsou neuspořádány, tj. archivně nezpracovány (přičemž výjimku může opět udělit ředitel či vedoucí archivu), a dále k archiváliím, které by vzhledem ke svému fyzickému stavu mohly být při nahlížení ještě více poškozeny nebo zcela znehodnoceny. Tento postup stanovuje směrnice ministra vnitra ČSR č. 7 ze dne 20. června 1975. Ponechme stranou námitkou právního puristy, zda je možno restrikcí stanovit podzákonnou normou. Obě omezující pravidla jsou totiž zcela pochopitelná především ve vztahu k archivní praxi. Určitě žádný seriózní badatel nechce studovat archiválii za cenu jejího fyzického zničení. Pro archiváře je dále leckdy zcela nemožné v rozsáhlé a nepřehledné makulatuře nezpracovaného fondu vyhledat relevantní písemnosti odpovídající konkrétnímu badatelskému tématu.

Vraťme se ale k problematickému výše citovanému druhému odstavci paragrafu 11 archivního zákona. Jak lze klasifikovat archiválie ohrožující „bezpečnost státu nebo veřejnou bezpečnost nebo právem chráněné zájmy osob“?

Zdá se, že poměrně jasno můžeme mít u archiválií, které ohrožují „bezpečnost státu či veřejnou bezpečnost“. Jsou to prostě archiválie, které i po svém uložení do archivu vykazují jistý stupeň státem utajovaných skutečností. Příznějme archivářům právo takovéto archiválie znepřístupnit, i když nechápeme, proč se utajení doposud týká i období před 17. listopadem 1989. Tyto písemnosti se však v praxi vyskytují pouze v příslušných fondech Státního ústředního archivu v Praze, na okresní a oblastní úrovni – po „generálním pardonu“ uděleném písemnostem vzniklých z činnosti předlistopadové Komunistické strany Československa se „tajné“ archiválie zde prakticky nevyskytují. Dnes archivy vyžadují, aby k odtajnění takovýchto písemností došlo ještě před předáním do veřejných archivů. Státní rezorty si navíc mohou podržet „citlivé“ písemnosti ve spisovnách svých úřadů, když tuto praxi budou předem náležitě kodifikovat ve svých spisových a skartačních plánech.

Daleko složitější situace panuje u výkladu zákonného termínu „právem chráněné zájmy osob“. V nejobecnější rovině legislativně rámuje tuto problematiku Listina základních práv a svobod tvořící součást ústavního pořádku České republiky. Ta v článku 10 poskytuje jedinci právo na zachování lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti a ochrany svého jména, dále na ochranu pře neoprávněným zasahováním do soukromého a osobního života, stejně jako právo na ochranu před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě.

Ve vztahu ke konkrétní aplikaci termínu „právem chráněné zájmy osob“ obsažené v archivním zákoně se nejčastěji v archivní praxi používá příslušná dílčí dvě zákony, a to zákon č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů a občanský zákoník (zákon č. 40/1964 Sb.). V současné době je více než jasné, že archivní zákon je ve vztahu k citovanému zákonu o ochraně osobních údajů zákonem speciálním, o čemž prokazatelně svědčí paragraf 3 zákona č. 101/2000 Sb., který mimo jiné odkazuje zpracování osobních dat pro účely statistické a archivnictví do působnosti samostatných zákonů. Omezující ustanovení zákona o ochraně osobních údajů jsou tak pro archivnictví nepoužitelná a jejich případná aplikace v oblasti archivnictví je bezesporu chybná a nesprávná. Zákon č. 101/2000 je však důležitý pro zabezpečení některých projektů využívajících metodu orální historie, o čemž pojednáme v samostatném výkladu.

Poněkud více světla nám přináší do analyzované problematiky výše citovaný občanský zákoník v paragrafu 12. Ten dovoluje pořídit nebo použít písemnosti osobní povahy, podobizny, obrazové snímky, obrazové a zvukové záznamy nebo jejich projevy osobní povahy jen s jejich svolením. Podle paragrafu 15 téhož zákona přechází toto svolení po smrti fyzické osoby na manžela (manželku) či děti, případně na rodiče. Další ustanovení paragrafu 12 nám dovoluje pořídit a použít podobizny, obrazové snímky, obrazové a zvukové záznamy bez svolení fyzické osoby pro účely vědecké a umělecké a pro tiskové, filmové, rozhlasové a televizní zpravodajství. Zákon také zdůrazňuje, že toto použití má proběhnout „přiměřeným způsobem“ a „nesmí být v rozporu s oprávněnými zájmy fyzické osoby.“ Tyto „oprávněné zájmy fyzické osoby“ kodifikuje paragraf 11 občanského zákoníku jako „právo na ochranu své osobnosti, zejména života a zdraví, občanské cti a lidské důstojnosti, jakož i soukromí, svého jména a projevů osobní povahy.“

Pokusme se nyní „vyloupnout“ ze suché řeči zákona racionální jádro použitelné pro praktickou činnost badatele, který ke své práci potřebuje co možná nejširší škálu archivních pramenů. Z výše uvedených citací občanského zákoníku je jasné, že historik soudobých dějin může pro svou vědeckou činnost bez problémů používat podobizny, obrazové snímky, obrazové a zvukové záznamy. Tyto archiválie by také měl v příslušném archivu bez problému získat, pokud tyto archiválie neobsahují krajnosti zásadním způsobem fyzickou osobu kompromitující. Zbývají nám tak „písemnosti osobní povahy“ a „projevy osobní povahy“, které je možné v archivu studovat pouze v případě svolení příslušné fyzické osoby, respektive jejího manžela (manželky), dětí a rodičů. Jenže co jsou to „písemnosti a projevy osobní povahy?“ Archivní praxe rozumí pod těmito termíny dokumenty osobní proveniencí (zejména osobní korespondence, nepublikované deníky, memoáry), které jsou zejména soustředěny v tzv. osobních fondech koncentrujících archiválie vzniklé z působení významných osobností. Při správě těchto osobních fondů archiváři plně respektují požadavky původců či držitelů těchto fondů na omezení přístupnosti. Domníváme se, že i v případě, kdy původce či držitel neuplatnil při převodu osobního fondu do archivu své právo na omezení přístupnosti – a archiv tak postupuje podle archivního zákona – je nutné, aby badatel studoval písemnosti osobní povahy (zejména osobní korespondence, nepublikované deníky a memoáry) pouze se souhlasem příslušné fyzické osoby, respektive jejího manžela (manželky), dětí či rodičů. Tento postup se pak vztahuje na jakékoliv písemnosti osobní povahy uložené i mimo osobní fondy.

Diskutabilní ovšem je – podle našeho názoru – zda je možné tuto restriktci uplatňovat k nejruznějším úředním písemnostem, které pojednávají o fyzické osobě. Pro období po roce 1948 jsou to především personální a kádrové spisy, či široká škála nejruznějších kádrových a personálních materiálů vznikajících při profesních a funkčních postupech dané fyzické osoby. V archivní praxi je v zásadě restrikce vůči těmto archiváliím uplatňována, resp. archiv badatele žádá, aby se vybavil písemným souhlasem inkriminované fyzické osoby (manžela, manželky, rodičů či dětí); tímto způsobem tak archivy naplňují příslušnou dikci občanského zákoníku. Zdůrazněme, že především personální a kádrové spisy jsou velice důležitý pramenem zejména ve snaze soudobou historii „personifikovat“. Připomeňme dále, že kádrové spisy uložené v současné době v archivech jsou značně neúplné. V průběhu „sametové revoluce“ roku 1989 došlo totiž k aktu „revoluční spravedlnosti“, kterým se nechvalně známé kádrové materiály rozdaly svým nositelům.

Pokusme se celou problematiku zestručnit a shrnout. Ředitel či vedoucí archivu má zákonné právo znepřístupnit archiválie mladší třiceti let. Dále má právo znepřístupnit jakékoliv archiválie (bez časového omezení), které jsou archivně nezpracovány, či u kterých hrozí fyzická újma. Ředitel či vedoucí archivu nesmí zpřístupnit archiválie mladších třiceti let, které doposud vykazují jistý stupeň státem utajovaných skutečností a dále archiválie, jejichž zpřístupnění by ohrozilo právem chráněné zájmy osob. Náš výklad pokládá za tyto archiválie zejména archiválie osobní povahy (osobní korespondence, nepublikované memoáry a deníky), které je možno studovat pouze se souhlasem příslušné fyzické osoby, respektive jejího manžela (manželky), dětí či rodičů. Náš výklad současně vychází z předpokladu, že vedle zákonného práva ředitele či vedoucího archivu znepřístupnit archiválie mladší třiceti let, současně v zásadě neexistuje žádná zákonná norma jemu bránící archiválie zpřístupnit.

Znamená takto formulovaný postup, že se archivář při jeho respektování nedostane do eventuální kolize s „právem chráněnými zájmy osob“? Určitě ne – bohužel. Domníváme se totiž, že formulace „právem chráněné zájmy osob“ obsažená v archivním zákoně poskytuje nejobecnější platformu pro řešení sporných případů soudní cestou ad hoc. Tato formulace tak rozhodně není pro archiváře návodem, což samozřejmě vede k různému výkladu a odlišné praxi, která badatele soudobých dějin rozhodně netěší.

Nedomníváme se, že by tuto složitou problematiku dokázaly vyřešit exekutivní podzákonné normy. Ozřejmit tuto skutečnost tak pravděpodobně mohou pouze výroky soudních instancí, které vytvoří jistou precedenční bázi sjednocující přístupy archivářů i badatelů. Připomeňme dále speciální zá-

kon, jehož samotná existence – podle našeho názoru – silně mění a relativizuje výše naznačený postup ve smyslu jeho silné „liberalizace“. Je to zákon č. 107/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb., o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti a některé další zákony. V zásadě se podle tohoto zákona zpřístupňují osobní svazky spolupracovníků StB, kádrové spisy příslušníků této bezpečnostní složky, objektové svazky vedené na instituci či seskupení osob a informační výstupy vycházející z nasazení zpravodajské techniky a sledování jednotlivými složkami Státní bezpečnosti. Ze zpřístupnění jsou vyňaty pouze dokumenty z důvodu hodného zvláštního zřetele – tedy písemnosti, kde existuje předpoklad, že zpřístupnění nebo zveřejnění by mohlo poškodit zájmy České republiky v mezinárodních stycích, její zájmy bezpečnostní anebo vést k vážnému ohrožení života osoby.

Orální historie a ochrana osobních dat

Již jsme uvedli, že použití metody orální historie je mnohostranné. Při široce koncipovaných projektech, kde metoda orální historie dominuje, musí odpovědní řešitelé pečlivě zvažovat, zda řešený projekt nekoliduje s příslušnými ustanoveními zákona č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů. Tento zákon rozeznává osobní a citlivý údaj. Osobní údaj zákon definuje jako „jakýkoliv údaj týkající se určeného nebo určitelného subjektu údajů“, tj. fyzické osoby, k níž se osobní údaje vztahují. Tato fyzická osoba se považuje za určenou, nebo určitelnou, „jestliže lze na základě jednoho či více osobních údajů přímo či nepřímo zjistit její identitu, přičemž nemusíme ke zjištění této identity vynaložit „nepřiměřené množství času, úsilí či materiálních prostředků“.

Pro historika v zásadě řeší otázku zpracování takto specifikovaných osobních údajů odstavce 4 paragrafu 5 daného zákona, který umožňuje pracovat s osobními údaji fyzické osoby pro vědecké a statistické údaje bez svolení této osoby, když se osobní údaje mají anonymizovat, „jakmile je to možné“.

Daleko konkrétněji přistupuje zákon k definici citlivého údaje, což je údaj vypovídající o národnostním, rasovém nebo etnickém původu, o politických postojích, členství v odborových organizacích, náboženství a filozofickém přesvědčení, trestné činnosti, o zdravotním stavu a sexuální životě subjektu. Tyto údaje se mohou zpracovávat pouze s výslovným souhlasem subjektu údajů. Tento souhlas předpokládá zásadně písemnou formu a podpis subjektu údajů. Z tohoto písemného souhlasu dále musí být zřejmé, „k jakým údajům je dáván, jakému správci údajů, k jakému účelu, na jaké období

a kdo jej poskytuje“. Subjekt údajů musí být o svých právech řádně poučen a může kdykoliv svůj souhlas se zpracováním osobních údajů odvolat.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze společně s Archivem UP v Olomouci a za spolupráce Katedry historie FF UP v Olomouci jsou v letech 2002–2004 řešiteli grantového úkolu „Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interviu.“ Tento projekt je založen na sběru životních příběhů předlistopadových komunistických elit a příslušníků disentu v letech 1969–1989. Podívejme se, jak řešitelé tohoto projektu postupovali při implementaci zákona o ochraně osobních údajů do konkrétních podmínek tohoto výzkumného projektu.

Při přípravě struktury rozhovorů se zcela jasně ukázalo, že rozhovory budou obsahovat citlivé údaje definované zákonem o ochraně osobních údajů. Přínejmenším budou v rozhovorech zmiňovány politické postoje narátorů a jejich filozofické přesvědčení, dále se zde mohou objevit údaje o národnostním, rasovém či etnickém původu, či dokonce o trestné činnosti narátora a jejich zdravotním stavu. Řešitelé proto učinili několik písemných (viz příloha č. 3) a telefonických dotazů na Úřad pro ochranu osobních údajů (Havelkova 22, 130 00 Praha 3), který představuje ústřední správní orgán pro ochranu osobních údajů. Z těchto konzultací vyplynula nutnost oznamovací povinnosti u Úřadu pro ochranu osobních dat. Na základě této oznamovací povinnosti Úřad pro ochranu osobních dat zaregistroval Ústav pro soudobé dějiny AV ČR jako zpracovatele citlivých údajů vznikajících při řešení inkriminovaného výzkumného projektu. Současně výklad dané problematiky zpracovala pro řešitele právnická kancelář (viz příloha č. 4), která také koncipovala potřebnou smlouvu (viz příloha č. 2), kterou uzavírá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze jako hlavní řešitel a správce citlivých údajů s příslušným narátorem. Vedle údajů požadovaných zákonem č. 101/2000 Sb. obsahuje také toto smluvní ujednání souhlas narátora s publikací rozhovorů ve vědeckých pracech. Připomeňme dále, že Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, jako registrovaný zpracovatel a správce takto sesbíraných citlivých údajů, je povinen řádně zabezpečit uložení příslušných nosičů s citlivými údaji a zabránit tak jejich zneužitím i poučit osoby, které přicházejí do styku s citlivými údaji o nutnosti mlčenlivosti.

IX. Doporučená literatura k využití metody orální historie

- FIALOVÁ, Z.: *Orálna história – história s tvárou a menom*; In: *Male dejiny česko-slovenských vzťahov VI*. Nadace Milana Šimečku, Bratislava 1996.
- FRISCH, M.: *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral History and Public History*. State University of New York Press, Albany 1990.
- FRÝDLOVÁ, P. (ed.): *Všechny naše včerejšky I, II. Paměť žen*. Nadace Gender Studies, Praha 1998.
- HARRIS, R.: *The Practice of Oral History: A Handbook*. Microfilming Corp. Of America, Glen Rock, N. J. 1975.
- HENIGE, D.: *Oral Historiography*. New York, Longman 1982.
- JECHOVÁ, K. – CHRISTL, I.: *Lidé a společenství Charty 77. Souvislosti životních příběhů a občanského hnutí Charta 77. Závěrečná zpráva historické části biografického výzkumu*. Praha 1996 (rukopis).
- KONOPÁSEK, Z. (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Nakladatelství Karolinum, Praha 1999.
- KVALE, St.: *Inter Views. An Introducting to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, London–New Delhi 1996.
- McMAHAN, E.: *Elite Oral History Discourse. A Study of Cooperation and Coherence*. University of Alabama Press, Tuscalosa 1989.
- MUSILOVÁ, D.: *Životní příběhy ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 1999.
- ORAL HISTORY. *An Introduction for Students*. University of the North Carolina, Chapel Hill 2000.
- ORAL HISTORY ASSOCIATION. *Evaluation Guidelines*. OHA, Los Angeles 1992.
- OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávěn*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999.
- PERKS, R. – THOMPSON, A. (ed): *The Oral History Reader*. Routledge, London–New York 1998.
- PORTELLI, A.: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany 1991.

- RITCHIE A. DONALD: *Doing Oral History*. Twayne Publishers, New York 1995.
- SALNER, P.: *Prežili holokaust*; Veda–Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1997.
- THOMPSON, P.: *The Voice of the Past*. Oxford University Press, Oxford–New York 1978.
- VORLANDER, H.: *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*. Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1990.
- VANĚK, M.: *Uplatnění metody orální historie*. In: *Deset let soudobých dějin*. ÚSD, Praha 2001.

X. Doporučená literatura k problematice „soudobých“ archiválií

- BARTOŠ, J.: *Úvod do nauky o historických pramenech*. Olomouc 1992.
- BARTOŠ, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999.
- BENEŠOVÁ, E.: *Archivy a ochrana osobních údajů*. Archivní časopis, 2002, č. 4, s. 215–218.
- ČEPELÁKOVÁ, M.: *Ochrana osobnosti a původce fondu v souvislosti s využíváním archiválií*. Archivní časopis, 1997, č. 3, s. 129–134.
- FROLÍK, J.: *Využívání archiválií z hlediska ochrany osobnosti a státního zájmu*. Archivní časopis, 1997, č. 3, s. 134–142.
- KŘEŠŤAN, J.: *Přístupnost archiválií: právní principy a praktické zkušenosti*. Archivní časopis, 2000, č. 2, s. 65–72.
- SEIDLER, M.: *Jak ukládat písmenosti aneb registratury, spisovny a archivy obchodních společností*. Ostrava 1995.
- Zákon České národní rady č. 343/1992 Sb. ze dne 29. dubna 1992, kterým se mění a doplňuje zákon ČNR č. 97/1974 Sb. o archivnictví.
- Zákon č. 101/2000 Sb. ze dne 4. dubna 2000 o ochraně osobních údajů a o změnách některých zákonů.
- Zákon č. 107/2002 ze dne 8. března 2002, kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb., o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti, a některé další zákony.

XI. Přílohy

Hlavička

datum

Vážený pane, vážená paní,

dovoluji si obrátit se na Vás jménem skupiny historiků, kteří shromažďují vyprávění a životní příběhy osobností, jež mohou obohatit naše znalosti o českých/československých dějinách. Tito historikové založili před několika lety v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR centrum pro výzkum metodou orální historie, tedy poznávání naší nedávné minulosti z vyprávění, sdělení a příběhů osobností, které se na této historii v určité oblasti, oboru nebo funkci podílely a zaujímaly k ní určitý postoj.

Cílem našeho projektu je zachytit a uchovat pro budoucí generace neocenitelné životní zkušenosti, prožitky a příběhy, a přispět tak k co nejvěrnějšímu popisu a výkladu naší společné minulosti.

Protože jsme získali informace o Vašem působení v *instituci/funkci*, obracíme se k Vám s prosbou, zda byste byl/a ochoten/a stát se jedním z našich vyprávěčů. Pracovník našeho centra (*jméno*), který by se s Vámi sešel ve Vámi zvoleném čase a na Vámi zvoleném místě, Vám zároveň poskytne písemnou smlouvu, která zaručuje, že Vaše vyprávění bude využito pouze k vědeckým účelům, zůstane uloženo v archivu a vědecké veřejnosti bude zpřístupněno pouze v tom rozsahu a té době, které si sám/a stanovíte. Rozhovor s naším pracovníkem by se zaměřil na Vaše prožitky a zkušenosti, které ve svém dosavadním životě považujete za nejcennější a nejdůležitější. Po provedení rozhovoru obdržíte jeho zvukovou nahrávku a přepis, který je možné ve spolupráci s tazatelem při druhém následném rozhovoru upravit a zpřesnit.

Věříme, že takový rozhovor by byl zajímavý a přínosný i pro Vás a že nám proto navrhnete, kdy a kde by se s Vámi mohl člen našeho centra sejít, zodpovědět Vám všechny případné otázky a dohodnout místo a datum rozhovoru. Můžete také vyčkat jeho kontaktu s Vámi, o který se pokusí v následujících dvou týdnech.

S úctou a upřímným pozdravem

X.Y.
Centrum OH ÚSD AV ČR

Smlouva o poskytnutí práv

uzavřená níže uvedeného dne podle § 51 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, v platném znění (dále jen „smlouva“)

mezi:

- 1) Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky
Vlašská 9
118 40 Praha 1
IČ: 68378114
zastoupený:
(dále jen „oprávněný“)

a

- 2) ... (jméno, příjmení a bydliště fyzické osoby, s níž bude realizován rozhovor)
(dále jen „narátor“)

Preamble

„Smluvní strany přistupují k uzavření této smlouvy po zralé úvaze a s vědomím, že přispěje ke zvýšení úrovně lidského poznání na vědecké úrovni, neboť je činná jakožto neoddělitelná součást realizační fáze projektu oprávněného nazvaného „Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Biografická interviews“, jenž je podporován Grantovou agenturou České republiky pod číslem 409/02/1156 (dále jen „projekt“). Smluvní strany si rovněž plně uvědomují, že realizační fáze projektu je založena na vědecké metodě tzv. oral history, která prostřednictvím analýzy původních osobních poznatků a prožitků oslovených osob (narátorů) napomáhá objasnit období, jímž se projekt zabývá. Smluvní strany jsou přesvědčeny, že touto smlouvou zajišťují právní bezvadnost svého jednání tak, aby mohlo dojít k naplnění cílů projektu.“

I.

Předmět smlouvy

Narátor poskytne oprávněnému na základě této smlouvy dva životopisné rozhovory za současného použití zvukových nebo zvukově-obrazových zá-

znamových technických prostředků (dále jen „rozhovory“), které se uskuteční v termínu dohodnutém k tomuto účelu smluvními stranami.

II.

Postavení oprávněného

1. Oprávněný se zavazuje, že provede či zajistí provedení doslovného přepisu rozhovorů do graficky znázornitelné podoby (dále jen „přepis rozhovorů“), a to na své náklady.
2. Oprávněný se rovněž zavazuje, že zvukový nebo zvukově-obrazový záznam pořízený jím dle článku I. této smlouvy a přepis rozhovorů zařadí do sbírky rozhovorů Centra oral history Ústavu soudobých dějin Akademie věd České republiky.
3. Oprávněný je oprávněn využívat zvukový nebo zvukově-obrazový záznam pořízený jím dle článku I. této smlouvy a přepis rozhovorů jen pro vědecké účely. Smluvní strany považují použití části či celku přepisu rozhovorů, případně údajů z tohoto přepisu rozhovorů v odborné literatuře za využití v souladu s předchozí větou tohoto ustanovení.
4. Jestliže mají být zvukové nebo obrazově-zvukové záznamy pořízené jím dle článku I. této smlouvy nebo přepis rozhovorů použit pro jiný účel nežli uvedený v předchozím odstavci tohoto článku, je oprávněný povinen vyžádat si předchozí písemný souhlas narátora.

III.

Souhlas narátora

1. Narátor prohlašuje, že pořízení zvukových nebo zvukově-obrazových záznamů podle článku I. této smlouvy a použití těchto zvukových nebo zvukově-obrazových záznamů a přepisu rozhovorů pro vědecké účely podle této smlouvy není v rozporu s jeho oprávněnými zájmy.
2. Narátor touto smlouvou uděluje oprávněnému v souladu s § 9 zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění souhlas ke zpracování údajů obsažených ve zvukových nebo zvukově-obrazových záznamů pořízených podle článku I. této smlouvy a ke zpracování údajů obsažených v přepisu rozhovorů, a to na dobu trvání této smlouvy.
3. Narátor touto smlouvou potvrzuje, že jej oprávněný před podpisem této smlouvy poučil o jeho právech podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění, a zároveň prohlašuje, že jsou mu v oka-

mžiku podpisu této smlouvy známy údaje, v jakém rozsahu, jakým způsobem a pro jaký účel budou jeho osobní údaje oprávněným zpracovávány a komu mohou být zpřístupněny či komu jsou určeny.

IV.

Doba trvání smlouvy

1. Tato smlouva se uzavírá na dobu neurčitou s možností její výpovědi kteroukoli smluvní stranou. Výpověď nabývá účinnosti po uplynutí tříměsíční výpovědní lhůty, která začíná běžet prvním dnem měsíce následujícího po dni, kdy byla výpověď doručena druhé smluvní straně. Vypoví-li tuto smlouvu narátor, je taková výpověď považována za odvolání souhlasu ke zpracování jeho osobních údajů pro účely této smlouvy ve smyslu zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění.
2. Smluvní strany jsou si při uzavírání této smlouvy vědomy, že dojde-li k výpovědi této smlouvy ze strany narátora ve smyslu věty třetí předchozího odstavce tohoto článku, mohou být osobní údaje týkající se narátora a poskytnuté jím na základě této smlouvy považovány za archiválii ve smyslu zákona č. 97/1974 Sb., o archivnictví, v platném znění, a podléhat zvláštnímu režimu zacházení stran oprávněného v souladu s tímto zákonem.

V.

Závěrečná ustanovení

1. Tato smlouva je vyhotovena ve dvou autentických stejnopisech, přičemž každá smluvní strana obdrží po jednom stejnopisu.
2. Tato smlouva nabývá platnosti a účinnosti dnem jejího podpisu oběma smluvními stranami.
3. Smluvní strany shodně prohlašují, že si text této smlouvy přečetly, že ji neuzavírají v tísní za nápadně nevýhodných podmínek a že s jejím obsahem souhlasí, a na základě těchto skutečností podle své svobodné a vážné vůle připojují své podpisy.

Za oprávněného: (dne, místo)

Za narátora: (dne, místo)

Úřad pro ochranu osobních údajů

**Havelkova 22, 130 00 Praha 3
Telefon: 21008209, Fax: 22718943**

Vážený pan
PhDr. Pavel Urbášek
ředitel Archivu Univerzity Palackého
v Olomouci
Biskupské nám. 1
771 11 Olomouc

V Praze dne 9. září 2002
Čj.: 658/02/OLP
Vyřizuje: Mgr. Vladimír Procházka

Vážený pane řediteli,

Úřad pro ochranu osobních údajů obdržel dne 30. srpna 2002 Váš dotaz na aplikaci zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o ochraně osobních údajů,“) v souvislosti s řešením vědeckého grantového úkolu GA ČR.

K dotazu sdělujeme, že jakožto správce můžete zpracovávat osobní údaje ve smyslu ustanovení § 5 odst. 2 zákona o ochraně osobních údajů pouze se souhlasem subjektu údajů. Bez tohoto souhlasu je můžete zpracovávat jenli naplněno některé z ustanovení § 5 odst. 2 písmene a) – f) zákona o ochraně osobních údajů.

- a) Jak vyplývá z vašeho dopisu, budete zpracovávat i citlivé osobní údaje. Ve smyslu znění § 9 zákona o ochraně osobních údajů je možné citlivé údaje zpracovávat, jen jestliže subjekt údajů dal ke zpracování výslovný souhlas. Souhlas musí být dán písemně, podepsán subjektem údajů a musí z něho být zřejmé, k jakým údajům je dáván, jakému správci údajů, k jakému účelu, na jaké období a kdo jej poskytuje. Souhlas může subjekt údajů kdykoliv odvolat. Správce je povinen předem subjekt údajů o jeho právech poučit. Tento souhlas musí správce uschovat po dobu zpracování osobních údajů, k jejichž zpracování byl souhlas dán,
- b) je to nezbytné v zájmu zachování života nebo zdraví subjektu údajů nebo jiné osoby nebo odvrácení bezprostředního závažného nebezpečí hrozícího jejich majetku, pokud není možno jeho souhlas získat zejména z důvodů fyzické, duševní či právní nezpůsobilosti, v případě, že je nezvěstný nebo z jiných podobných důvodů. Správce musí ukončit zpracování údajů, jakmile pominou uvedené důvody, a údaje musí zlikvidovat, ledaže by subjekt údajů dal k dalšímu zpracování souhlas,
- c) se jedná o poskytování zdravotní péče, jakož i jiné posuzování zdravotního stavu podle zvláštního právního předpisu, zejména pro účely sociálního zabezpečení, nebo
- d) je tak stanoveno zvláštním zákonem.

Domníváme se, že zde bude nutný výslovný souhlas ve smyslu ustanovení písmene a) tohoto paragrafu. Ve smyslu ustanovení § 5 odst. 4 zákona o ochraně osobních údajů lze bez souhlasu subjektu údajů osobní údaje zpracovávat pro účely statistické nebo vědecké. Pro tyto účely zpracování je nutno osobní údaje anonymizovat, jakmile je to možné. Při zpracování osobních údajů pro tyto účely je však nutno zajistit požadovanou úroveň jejich zabezpečení podle § 13 zákona o ochraně osobních údajů.

Upozorňujeme, že v souvislosti s přepisováním audiozáznamů bude nutno naplnit ustanovení § 15 zákona o ochraně osobních údajů: „Zaměstnanci správce nebo zpracovatele, jiné fyzické osoby, které zpracovávají osobní údaje na základě smlouvy se správcem nebo zpracovatelem, a další osoby, které v rámci plnění zákonem stanovených oprávnění a povinností přicházejí do styku s osobními údaji u správce nebo zpracovatele, jsou povinni zachovávat mlčenlivost o osobních údajích a o bezpečnostních opatřeních,

jejichž zveřejnění by ohrozilo zabezpečení osobních údajů. Povinnost mlčenlivosti trvá i po skončení zaměstnání nebo příslušných prací,,.

K otázce oznamovací povinnosti sdělujeme, že se v tomto případě na Vás vztahovat bude. Současně jste však povinni dodržet i ostatní ustanovení, především § 4, § 5, § 10, § 11 a § 20, zákona o ochraně osobních údajů.

S pozdravem

JUDr. Alena K u č e r o v á
ředitelka odboru legislativního a právního

Zákon o ochraně osobních údajů a centrum oral history úsd – právní rozbor

---

1. Subjekt práv a povinností dle zákona o ochraně osobních údajů

Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění (dále jen ve zkratce „ZOOÚ“), upravuje **ochranu osobních údajů o fyzických osobách**, která je dána souborem zvláštních práv a povinností souvisejících s jejím zpracováním správcem nebo zpracovatelem. Ochrana tohoto zákona se vztahuje jen na ty osobní údaje fyzických osob, které zpracovávají státní orgány, orgány území samosprávy a jiné orgány veřejné moci, jakož **i právnické a fyzické osoby**, nestanoví-li zvláštní zákon jinak. To ve svém důsledku znamená, že zákon pokrývá zpracování osobních údajů fyzických osob ze strany jakékoli právnické či fyzické osoby. *Právní subjektivitou je dle dostupných informací nadán rovněž Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky, nikoli však Centrum oral history tohoto ústavu, které dle organizačního schématu disponuje postavením subjektivitou nenadaného oddělení. (Akademie věd ČR vystupuje v právních vztazích jako organizační složka státu a Ústav soudobých dějin je zřejmě státní příspěvkovou organizací dle §54 zákona č. 219/2000 Sb. (zákon o státním majetku). Tzn. jde o **právnickou osobu** oprávněnou samostatně jednat v právních vztazích.) Pripustíme-li, že zároveň žádný zvláštní zákon nevyjímá tento subjekt z povinností dle ZOOÚ, nelze podřadit i tento subjekt mezi subjekty povinné a oprávněné dle ZOOÚ.*

2. Definice osobního údaje

Za **osobní údaj** ZOOÚ považuje jakýkoli údaj týkající se určené nebo určitelné fyzické osoby. Určenost či určitelnost čili možnost určení fyzické osoby je dána tehdy, jestliže lze na základě jednoho či více získaných údajů zjistit její identitu. Pokud je však třeba vynaložit ke zjištění takové fyzické osoby nepřiměřené množství času, úsilí či materiálních prostředků, o osobní údaj se nejedná. Zvláštní kategorií jsou pak tzv. **údaje citlivé**. Jde o takový soubor údajů, který vypovídá o rasovém, národnostním nebo etnickém původu, dále o politických postojích, členství v odborových organizacích, o náboženském založení a filozofickém přesvědčení, trestné činnosti, zdravotním stavu

a sexuálním životě dané fyzické osoby. Na zpracování těchto údajů existují nepoměrně přísnější zákonná pravidla, jak jest uvedeno dále. *Předpokládaná činnost Centra oral history (dále jen „COH“) ve vztahu k realizovanému projektu se bude téměř jistě vázat na osobní údaje předem vybraných fyzických osob, ba co víc, bude se dotýkat spíše údajů citlivých. V poskytovaných rozhovorech, které budou zaznamenávány, bude totiž zachycena podobizna dané fyzické osoby (videozáznam), hlasový projev, případně zdravotní problémy (vizuální nebo hlasová odezva projevů onemocnění), nebo naopak fyzické zdraví. Vizuelně či z přízvuku interviewované osoby může být rozpoznatelný jiný etnický původ. Samotný obsah rozhovorů bude zřejmě nevyhnutelně obsahovat údaje, z nichž bude pramenit náboženské a filozofické přesvědčení subjektu, politické postoje a případné členství v odborových organizacích (např. ateista a přesvědčený zastánce komunistické ideologie). Nelze vyjmout ani situaci, kdy se bude narátor dotýkat problematiky své sexuální orientace, resp. bude vyprávět i třeba nevědomky o své trestné činnosti. Tyto aspekty činí ze získaných rozhovorů velmi citlivý blok materiálů, s nímž je třeba skutečně obezřetně zacházet, jak se uvádí dále.*

3. Definice zpracování osobních údajů

Zpracováním osobních údajů zákon rozumí jakoukoli **operaci či soubor operací, které s takovými osobními údaji automatizovaně či jinak provádí správce nebo zpracovatel**. Správcem se přitom má na mysli každý subjekt, který určuje účel a prostředky zpracování osobních údajů, který takové zpracování provádí a zároveň za něj i odpovídá. Zpracováním osobních údajů, pod nímž si lze představit zejména systematický postup nebo soubor postupů získávání těchto údajů za účelem jejich dalšího uložení na nosič informací pro jejich okamžité či pozdější další zpracování, dále vlastní proces ukládání těchto údajů na nosič informací pro jejich okamžité či pozdější zpracování, procesy zpřístupňování, úpravy, pozměňování, vyhledávání, používání, předávání, šíření, zveřejňování, uchovávání, výměny, třídění, kombinování, blokování či likvidace osobních údajů. Lze si ovšem představit i jiné způsoby nakládání s osobními údaji v zákoně nevyjmenované. Správce nebo zvláštění zákon však může pověřit jiný subjekt zpracováním takových osobních údajů – ten se pak nazývá zpracovatel. Jeho určením však nepřecházejí všechny povinnosti dle tohoto zákona na zpracovatele, řada z nich zůstává stále v dispozici samotného správce. *Na tomto místě je třeba připomenout, že COH (potazmo i ÚSD) v první řadě bude určovat účel a prostředky ke zpracování údajů, bude rovněž při činnosti na předmětném projektu provádět i dílčí*

operace týkající se osobních údajů vybraných fyzických osob. Nejprve je budou zaměstnanci ÚSD shromažďovat, budou je současně ukládat na nosiče informací z různou možností horizontu jejich dalšího použití. Takto získané osobní údaje pak budou zpřístupňovány dalším zaměstnancům (např. při přepisu rozhovorů do grafické podoby), mohou být zveřejňovány jako celek či v dílčích částech, různě tříděny, analyzovány, kombinovány nebo jen prostě uchovávány. Navíc rozhovory budou probíhat ve dvou stádiích – první rozhovor bude ze strany dotazované fyzické osoby živelnější, druhý rozhovor pak bude mít upřesňující a více cílený charakter. Tento postup lze označit bez jakékoli nadsázky systematický postup získávání osobních údajů. Bez jakékoli pochybnosti je třeba COH, resp. ÚSD třeba označit za správce ve smyslu ZOOÚ.

4. Práva a povinnosti správce údajů – obecně

V ustanovení § 5 an. ZOOÚ se setkáváme s právy a povinnostmi správce při zpracovávání osobních údajů. Správce je tak **povinen stanovit účel**, k němuž mají být osobní údaje fyzických osob zpracovávány, přičemž nesmí shromažďovat ani zpracovávat takové osobní údaje, které neodpovídají naplnění takto stanoveného účelu, dále stanovit prostředky a způsob zpracování těchto údajů a zpracovávat pouze údaje pravdivé a přesné. Co se týče uchovávání těchto údajů, mohou **být pro vědecké účely uchovávány i po uplynutí doby nezbytné k naplnění vědeckého účelu**. Tuto výjimku stanoví § 5 odst. 1 písm. e) ZOOÚ, avšak za současného dbání správce na ochranu fyzické osoby, jíž se tyto údaje týkají, před neoprávněným zasahováním do jejího soukromého a osobního života – jinými slovy správce musí být garantem nezneužitelnosti získaných osobních údajů po dobu jejich uchovávání. *Stanovení účelu a dalších náležitostí zpracování údajů je nezbytným předpokladem pro vyplnění oznámení o registraci ve smyslu §16 ZOOÚ.*

5. Práva a povinnosti správce údajů ve vztahu k citlivým údajům

Dále mám zato, že je třeba počítat s tím, že COH bude pravidelně zpracovávat citlivé údaje. Proto je třeba se ohledně nich přesunout do přísnějšího režimu podle § 9 an. ZOOÚ. Citlivé údaje nelze zpracovávat v jiných případech, než výslovně vyjmenovaných v citovaném zákoně. Mohou být tudíž zpracovávány **jen s výslovným souhlasem fyzické osoby**, jíž se tyto údaje týkají. Tento souhlas je navíc zákonem nastaven v kvalifikované písemné formě a s předepsanými obsahovými náležitostmi. Musí z něj být zřejmé, k jakým údajům jej fyzická osoba dává, jakému správci, k jakému účelu, na

jaké období a kdo jej uděluje. Souhlas musí být podepsán udělující fyzickou osobou. Navíc musí správce fyzickou osobu udělující souhlas poučit o jejích právech dle ZOOÚ. **Správce je zároveň povinen souhlas fyzické osoby uschovat po celou dobu zpracovávání jejích osobních údajů**, tzn. i jen v případě, že budou bez jakéhokoli využití pouze uloženy na nosičích. S ohledem ke znění § 11 odstavce 5 písm. a) ZOOÚ odpadá pro správce celá řada povinností informačního charakteru ve směru k fyzické osobě udělující souhlas se zpracováním jejích citlivých údajů. Tato výjimka je dána totiž za předpokladu, že **správce tyto údaje zpracovává výlučně pro vědecké účely**. Ale i tak je třeba mít na zřeteli povinnost tyto údaje chránit, aby netrpěla poskytující fyzická osoba na své lidské důstojnosti a aby netrpěla neoprávněnými zásahy do svého soukromého a osobního života. Nesmí však utrpět ani újmu na jiných svých právech tím, že dojde např. k úniku či zneužití takto získaných údajů (srov. § 10 ZOOÚ a § 13 ZOOÚ). Správce musí proto učinit taková opatření, aby nemohlo dojít k neoprávněnému nebo nahodilému přístupu k osobním údajům, k jejich změně, zničení či ztrátě, neoprávněným přenosům, k jejich jinému nahodilému zpracování či zneužití. Tato povinnost platí i po ukončení zpracování osobních údajů. Co se však rozumí ukončením zpracování osobních údajů, je však velkým interpretačním problémem, což je zdůrazněno níže. Nikoli bez problémů je výklad možnosti odvolání souhlasu ze strany fyzické osoby, která jej předtím již udělila. **Ze zákona totiž jasně nevyplývá, jaké následky má odvolání tohoto souhlasu v případě, že jsou takové citlivé údaje zpracovávány mj. výlučně pro vědecké účely**. V případě jiných nežli citlivých údajů je zpracování takových údajů možné i bez souhlasu fyzické osoby, jíž se týká. Řešení ve vztahu k citlivým údajům však zákon prostě nedává. Dojde-li tedy k vypovězení smlouvy přiložené k tomuto memorandu, která předmětný souhlas ohledně citlivých údajů implikuje, nelze s jistotou říci, co se bude dít s již získanými osobními údaji. Je-li totiž odvolán souhlas se zpracováváním citlivých údajů, není zřejmě možno tyto jakkoli dále zpracovávat, to však ad absurdum dovedeno znamená, že je nelze ani uchovávat, ani blokovat a ani (!) likvidovat. Namísto je zde nutno použít již výše zmíněný problematický zákonný termín „ukončení zpracování osobních údajů“. Spíše se však domnívám, že pro vědecké účely by bylo možno uchovávat po odvolání souhlasu i údaje citlivé. Do jisté míry zde může být odpovědí zvláštní zákon č. 97/1974 Sb., o archivnictví, v platném znění, který není ve smyslu § 3 odst. 5 ZOOÚ tímto zákonem dotčen. Tento zákon za archiválie označuje písemné, obrazové, zvukové a jiné záznamy, které vzešly mj. z činnosti právnických osob a které vzhledem ke svému dokumentárnímu významu mají trvalou hodnotu.

Zákon dokonce počítá s uznáním těch archiválií, které dokládají vývoj společnosti nebo některého z oborů lidské činnosti nebo se vztahují k významným osobám, popř. událostem a které mají pro kulturu společnosti mimořádný význam, za kulturní památky. Jsem toho názoru, že se minimálně jedná v našem případě o archiválie. Z konzultace s právním oddělením Úřadu pro ochranu osobních údajů bylo zjištěno, že dojde-li k odvolání souhlasu narátora, je možné zákon vykládat tak, že zákon o archivnictví zůstává nedotčen případnou povinností údaje likvidovat. Archiválie jsou pod ochranou státu a jejich zničení podléhá specifickému skartačnímu řízení. *Problematika udělení souhlasu pro zpracování a související záležitosti jsou vkomponovány do návrhu smlouvy o poskytnutí práv přikládané k tomuto rozboru.*

6. Zaměstnanci a třetí osoby přítomné zpracování údajů

Zaměstnanci správce nebo jiné osoby, kteří budou zpracovávat osobní údaje musí mít v pracovněprávní smlouvě (dohodě o provedení práce) nebo v jiné smlouvě (např. o dílo) ustanovení, v němž budou uvedeny podmínky a rozsah zpracování předmětných osobních údajů. V ustanovení § 12 zákona je pak zakotvena zákonná povinnost mlčenlivosti zaměstnanců správce či jiných fyzických osob, kteří zpracovávají osobní údaje na základě smlouvy se správcem, a dále zákonná povinnost mlčenlivosti i dalších osob, které s těmito osobními údaji přicházejí do styku. Tato povinnost trvá i po skončení smluvního vztahu mezi správcem a těmito osobami, resp. po skončení provádění příslušných prací. *Na tomto místě je třeba zdůraznit, že COH musí do všech smluvních vztahů, v nichž by se třetí osoba mohla zpracovávat osobní údaje (včetně pracovněprávních vztahů), zabudovat doložku stanovení podmínek a rozsahu takového zpracování osobních údajů. Mohla by znít např. takto: „Subjekt AB je povinen zpracovávat osobní údaje třetích osob podle této smlouvy shromažďováním osobních údajů třetích osob provedením audiozáznamu a uložením tohoto audiozáznamu do COH. K jinému zpracování či manipulaci s takto získanými osobními údaji třetích osob není subjekt AB oprávněn.“ apod. Povinnost mlčenlivosti stran získaných osobních údajů není v zásadě potřeba upravovat smluvně. O této povinnosti hovoří přímo zákon. Je-li však v zájmu COH, aby pracovalo skutečně profesionálně a jeho zaměstnanci či jiní spolupracovníci byli prokazatelně seznámeni s touto povinností mlčenlivosti, bylo by dobré je o této povinnosti poučit. Ideální je pak vložení odpovídajícího prohlášení zaměstnance např. do dohody o provedení práce, stejně tak by však bylo lze nechat každému zaměstnanci či jinému spolupracovníkovi*

předložit k podpisu jednostranné prohlášení o tom, že byl poučen o povinnosti mlčenlivosti ve smyslu §15 zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění.

7. Oznamovací povinnost a registrace správce údajů

Ten, kdo hodlá zpracovávat osobní údaje, a ten správce údajů již registrovaný, který hodlá změnit zpracování osobních údajů, je povinen toto písemně oznámit Úřadu pro ochranu osobních údajů. Oznámení má v § 16 odst. 2 přesně vyjmenované nutné náležitosti obsahu, bez jejichž uvedení není perfektní. V důsledku takto provedeného oznámení dojde k registraci správce údajů, a to buď výslovně sdělením o registraci, anebo mlčením po uplynutí třicetidenní lhůty ode dne doručení oznámení úřadu. V téže lhůtě však úřad nepovolí zpracování osobních údajů, nespĺňuje-li oznamovatel podmínky stanovené ZOOÚ. *ÚSD již zřejmě v záležitostech zpracování osobních údajů registrován je a spíše by tedy v souvislosti s předmětným projektem COH prováděl jen změnu registrace. Každopádně je třeba vědět, existuje-li již taková registrace, jaké zahrnuje kategorie subjektů údajů a osobních údajů, jaké zahrnuje zdroje osobních údajů, jaký popis způsobu zpracování, jaká místa zpracování osobních údajů případná předchozí registrace zná, jaké zná kategorie příjemců, kterým mohou být osobní údaje sděleny či zpřístupněny. V případě, že dřívější registrace (existuje-li) neodpovídá metodě oral history a potřebám projektu, je tedy třeba provést změnu registrace. Nedošlo-li dosud k registraci správce údajů vůbec, musí o to naléhavěji dojít k provedení oznámení podle § 16 ZOOÚ. ÚSD totiž není vyřat z dopadu z této oznamovací povinnosti ve smyslu § 18 ZOOÚ.*

8. Nároky fyzických osob – subjektů osobních údajů při porušení ZOOÚ

V ustanoveních §§ 21 an. ZOOÚ je obsažen rozsáhlý soubor sekundárních práv fyzických osob, které poskytli své osobní údaje správci ke zpracování, v případech, kdy správce údajů poruší své zákonné povinnosti. Jako prostředník zde pravidelně působí Úřad pro ochranu osobních údajů. Každopádně fyzická osoba – subjekt údajů – může požadovat odstranění vzniklého stavu, provedení změn a doplnění nepravdivých a nepřesných údajů, poskytnutí omluvy či jiného zadostiučinění, zablokování či likvidaci osobních údajů a zaplacení peněžité náhrady v případě porušení práv na lidskou důstojnost, osobní čest, dobrou pověst či na ochranu jména. Nedotčeno vedle toho zůstává právo k náhradě škody, kterou by případně svým jednáním správce

údajů způsobil. Fyzická osoba se však může domáhat náhrady škody (náhrady nemajetkové újmy) i po osobách vykonávající na základě smlouvy činnost pro správce, a to i na osoby v zaměstnaneckém vztahu. Speciální okruh nároků při porušení jejich povinností pramení z §23 odst. 1 ZOOÚ. Pakliže nemajetkovou újmu nebo jiné zadostiučinění osoba rušitele vykonávající činnost pro správce údajů neposkytne, přechází tato povinnost na správce s následným regresním právem správce vůči takovému rušiteli podle obecně závazných předpisů jako je zákoník práce, občanský anebo obchodní zákoník.